

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 58 – 2024 – ČÍSLO 3

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- IVANOVÁ, Martina: Vábenie sirén.
Slovosledné riešenia pri preklade
z typologicky odlišného jazyka (na
príklade románu P. Handkeho Krátky
list na dlhú rozlúčku)..... 129
- KRÁLIK, Ľubor: Zemplínske dial.
chiňar „človek s príliš nízkou teles-
nou hmotnosťou; chorý, chudorľavý
človek“: príspevok k štúdiu inoslo-
vanských súvislostí slovenskej náre-
čovej lexiky 152

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- HRABOVSKÝ, Michal – KLIMENT,
Ján – VANČOVÁ, Iveta: Druhé me-
ná cudzokrajných cievnatých rastlín.
6. Druhy začínajúce sa písmenom S 159

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Malí nezbedníci v slovenských náre-
čiach. M. Smatana..... 166

ROZLIČNOSTI

- Potrebuje výraz *mandatórny*? J. Pá-
leníková..... 175

SPRÁVY A POSUDKY

- Interdisciplinárny okrúhly stôl o náre-
čových podobách v úradných geogra-
fických názvoch. I. Valentová 179
- Odišla Marie Majtánová. T. Laliko-
vá..... 185

SPYTOVALI STE SA

O slovese *vystúpať*. S. Duchková 189

Z WEBOVEJ PORADNE

O kol'kej? 191

Názov farebného odtieňa 191

O slovesách *kamerovať*, *kampaňovať* ... 191

PRIPOMÍNAME SI 192

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 58, 2024, č. 3 (1. 7. 2024). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Vytlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2024

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Vábenie sirén. Slovosledné riešenia pri preklade z typologicky odlišného jazyka (na príklade románu P. Handkeho Krátky list na dlhú rozlúčku)

MARTINA IVANOVÁ

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, v. v. i.

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Abstract: The paper brings the linguistic analysis of the novel by P. Handke *Der kurze Brief zum langen Abschied* (1972) and its Slovak and Czech translation with a special attention paid to the word order solutions used in both texts. It deals with the issue of the translation from typologically different language, namely German, which employs grammatical principle as a factor determining the word order to larger extent as opposed to Slovak and Czech in which functional sentence perspective plays the central role in the linear placement of the sentence components. The analysis proves that Slovak translation more often adheres to word order patterns of the original text whereas Czech translation applies word order solutions complying with informational and discourse-pragmatic structuring more frequently.

Key words: translation, word order, P. Handke, Short Brief, Long Farewell, functional sentence perspective

1. Úvodné poznámky

Cieľom príspevku je jazyková analýza románu Petra Handkeho *Der kurze Brief zum langen Abschied* (1972) a jeho slovenských prekladov *Krátky list na dlhú rozlúčku* (1975, 2005, 2020) a českého prekladu *Krátky dopis na dlouhou rozloučenou* (1980) so zameraním na problematiku slovosledných riešení, ktoré sa v oboch prekladoch uplatňujú. Pozornosť budeme venovať problematike aktuálneho členenia výpovede, ktoré je v slovenčine a češtine primárnym princípom slovoslednej výstavby vety. Metodologicky je naše uvažovanie o slovosledných riešeniach uplatnených v slovenskom a českom preklade ukotvené v teórii funkčnej vetnej perspektívy a vychádza najmä z českých prác F. Daneša (1968, 1979), H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996), E. Hajičovej (2017), L. Uhlířovej a A. Svobodu (2017a, 2017b) a v slovenskom kontexte najmä z práce J. Mistríka (1966).

Za výrazný limit pri výskume možno považovať najmä absenciu materiálovo, resp. korpusovo založených prác, ktoré by mapovali aktuálne slovosledné tendencie v súčasných písaných slovenských textoch. Možno totiž predpokladať, že niektoré slovosledné preferencie opísané napr. v práci J. Mistríka (1966) nemusia byť v súčasnosti relevantné, keďže slovosled je jedným z fenoménov, ktorý sa dynamicky vyvíja a niektoré slovosledné modely sa v aktuálnom jazyku stávajú zriedkavejšie, prípadne štylovo príznakové. Do úvahy pri analýze preto berieme aj fakt, že narušenie istých slovosledných pravidiel síce možno za istých okolností vyhodnotiť ako neakceptovateľné, avšak vo všeobecnosti si slovosled a jeho hodnotenie vyžaduje gradientný prístup (porov. Levshina at al., 2023). V konkrétnych prípadoch je teda prípustné uplatniť viaceré slovosledné varianty, ktoré možno diferencovať na škále primárny (základný) slovosledný variant – sekundárny slovosledný variant, resp. nepríznakový slovosledný variant – príznakový slovosledný variant, frekventovanejší – menej frekventovaný slovosledný variant, neutrálny slovosledný variant – knižný, resp. archaický slovosledný variant a pod. (porov. Ivanová, 2022).

2. Charakteristika textu a jeho prekladu

2.1. Literárna analýza Handkeho románu *Krátky list na dlhú rozlúčku*

Próza *Der kurze Brief zum langen Abschied* rakúskeho autora Petra Handkeho, nositeľa Nobelovej ceny za literatúru za rok 2019, vyšla v roku

1972. V teoretických prácach sa román opisuje ako príklad tzv. nového subjektivismu (porov. Brüggemann, 1996), tendencia, ktorá sa začala vo svetovej literatúre objavovať v 60. rokoch 20. storočia a ktorá sa vyznačovala prenášaním súkromných príbehov do fikčného sveta. V súvislosti s daným románom sa často akcentujú viaceré autobiografické momenty (autorova cesta do Ameriky, partnerská kríza, problémový vzťah s rodičmi), hoci nový subjektivismus v žiadnom prípade nemožno redukovať na vytyčovanie prapoplánových spojnic k tzv. mimotextovej skutočnosti.

Príbehovou osou textu je putovanie personálneho rozprávača naprieč Spojenými štátmi (Providence, New York, Philadelphia, Saint Louis, Estacada, Kalifornia). Niekedy sa preto román označuje aj ako rakúsky variant Kerouacovej roadmovie *Na ceste* (Király, 2019). V prípade Handkeho prozaického textu možno hovoriť o žánri tzv. vývinového románu, ako to konštatuje R. Mikuláš vo svojej štúdií *Cesta ako individuálny proces a ako blúdenie. Kognitívno-naratologické úvahy o centrálnom sujete vývinového románu* (2017). Za základný štruktúrny žánrový indikátor vývinového románu považuje v tomto prípade R. Mikuláš štruktúru cesty, ktorá tvorí príbehové podložie textu, a do istej miery uspokojujúce rozuzlenie príbehu.

Cesta je vo vývinovom románe často stimulom k autoreflexívnosti a sebakonfrontatívnosti. Tieto fenomény sú nápadne často spojené s odchodmi či rozhodmi, čo protagonistov núti, ale im súčasne aj umožňuje zanechať existujúce štruktúry a realizovať „revízie percepčných a skúsenostných spôsobov“ svojho modu vivendi (Mikuláš, 2017, s. 99).

Handkeho rozprávač prichádza do Ameriky a po návšteve Providence dostáva od svojej manželky Judith list, v ktorom sa dozvedá, že ho opúšťa. Manželská kríza predstavuje spúšťač širšie chápanej krízy identity protagonistu, pričom samotná cesta predstavuje spôsob, ako sa s touto krízou vyrovnáť. Motív cesty ako spôsobu rozširovania vedomia, teda nadobúdania nových skúseností (perspektívny pól), ako aj sebareflexie, teda získavania odstupu od doterajších kondícií uvažovania a konania (retrospektívny pól), sa v literatúre objavuje od jej počiatkov a emblematicky ho stelesňuje príbeh Odysea.

Spomínaná retrospektívno-perspektívna dimenzia sa v Handkeho próze vyjavuje na viacerých rovinách. Možno ju identifikovať v opozičnej konštelácii ženských postáv románu, protagonistovej manželky Judith a jeho bývalej americkej priateľky Claire. Zatiaľ čo Judith je pre rozprávača mostom do

minulosti (v rozsiahlych textových segmentoch sa práve cez spomínanie na ich spoločný život vracia do minulosti a do svojho detstva), Claire predstavuje prvok, ktorý protagonistovi umožňuje zoznámiť sa s novým prostredím a distancovať sa od väzieb z minulosti, je stelesnením jeho túžby po zmene. Táto emancipácia od prežívania minulosti je v prípade postavy Claire v texte aj priamo tematizovaná:

„Som ešte zabudlivejšia ako predtým,“ povedala Claire. „Alebo nie: len si ťažšie spomínam. Občas mi niekto rozpráva, čo sme spolu robili pred niekoľkými dňami, ale ja si vôbec nechcem spomenúť.“ (2020, s. 56)

Príznakové je tu použitie modálneho slovesa *nechcem*; explicitne sa ním indikuje, že v prípade Claire nejde o zabúdanie ako prirodzený psychický proces, ale o vedomý, intenčný akt.

Aj keď má Handkeho naratívna štruktúracia klasický chronologický pôdorys, nejde o jednoduché lineárne rozprávanie. Do štruktúry románu intervenujú postupy, v dôsledku ktorých sa naračný tok brzdí a zadrháva. Štruktúra rozprávania je prerušovaná časťami časovými analepsiami, ktoré podľa G. Genetta (2007) možno opísať ako vybavenie si, oživenie (*évocation*) predchádzajúcich udalostí či príbehov (*événement antérieur*). U Handkeho však nejde o jednoduché pripomínanie minulosti, ale o jej znovuprežívanie:

„Pozorujem, že v Amerike sa mi opakujú zážitky z detstva,“ povedal som. „Nanovo sa dostávajú pocity strachu a túžby, ktoré som už dlho pokladal za prekonané...“ (2020, s. 73)

Kategória času a jej reflexia v textovej štruktúre nadobúda rôzne podoby, čo koreluje s vnútornou premenou protagonistu. V prvej časti dostávame o jeho existencii presné časové údaje a naračný čas je tu dilatovaný, a to napriek triviálnosti ním vykonávaných činností (napríklad jeho prvý deň v Amerike je opísaný na takmer desiatich stranách). Čas v tejto časti určuje štruktúru diskurzu a je v texte aj tematizovaný.

V druhej časti sa na vymedzenie presných časových relácií rezignuje, dochádza k skráteniu rozprávačského času, narátor sa oslobodzuje od „hysterického zmyslu pre čas“ (porov. Krstanović, 2020, s. 134).

V texte zároveň dochádza k zmenám komunikačných techník a dominantného naratívneho modu. V prvej časti prózy sa základnou naratívnu stratégiou stáva špecifický typ vnútorného monológu, ktorý možno označiť ako techniku „soliloques“: nejde teda o *myšlienky k sebe*, ale skôr o *hovory*

k sebe, čo sa prejavuje používaním verb dicendi v spomienkových retrospektívnych pasážach:

„Áno,“ povedal som. „Na jednej strane som hanblivý, na druhej strane vo vzťahu k Judith zasa zbabelý...“ (2020, s. 12)

V citovanom fragmente môžeme vidieť použitie verba dicendi a priamej reči, aj keď je daná výpoveď zasadená do textovej situácie, keď narátor sám vo vani číta *Velkého Gatsbyho*. Handke tým do textu vnáša zaujímavý naratívny element, figúru vo vnútri textu, ktorú nemožno stotožniť ani s implicitným čitateľom, ani s fiktívnym adresátom ako dramatickou druhou postavou a na ktorú narátor zameriava svoje rozprávanie.

Za naratívny zlom možno považovať stretnutie protagonistu s Claire. Na tomto mieste textu sa dominantnou naratívnu stratégiou stáva dialóg. Protagonista rozpráva svoj príbeh, avšak tentoraz nie sebe, ale komunikačnej partnerke.

A napokon v poslednej časti románu, v ktorej sa narátor stretáva s filmovým režisérom Johnom Fordom, začínajú v textovej štruktúre dominovať prehovory Johna Forda k narátorovi a Judith.

V zhode s logikou vývinového románu tak v texte dochádza aj k premene naratívnej perspektívy: zo subjektu zameraného na vlastné vnútro sa stáva dialogický subjekt a napokon počúvajúci subjekt. V naratívnej línii tak dochádza k akémusi ústupu od monologického „ja“ smerom k dialogickému „my“, čo sa v posledných častiach textu nepriamo tematizuje porovnaním európskeho a amerického prístupu:

„My Američania hovoríme ‚my‘, aj keď hovoríme o našich súkromných veciach,“ odpovedal John Ford. „Možno to pramení z toho, že pre nás je všetko, čo robíme, súčasťou spoločnej verejnej akcie. Ja-príbehy existujú len tam, kde jeden nahrádza ostatných. My nezaobchádzame s našim ja natoľko slávnostne ako vy. U vás povedia ešte aj predavačky, ktoré predávajú veci, čo im nepatria: ‚To a to sa mi práve minulo‘ alebo ‚Mám tu ešte jednu rozhalenku‘. (2020, s. 143)

3. Aktuálne členenie výpovede ako dominantný princíp slovenského slovosledu

3.1. Základné vymedzenie

Jednotlivé jazyky sa odlišujú z hľadiska toho, akými špecifickými konvencionalizovanými stratégiami disponujú na kódovanie rozdielov medzi

danou a novou informáciou, resp. medzi tým, o čom sa hovorí, a tým, čo sa o tom vypovedá (pozri Gundel – Fretheim, 2004).

Členenie výpovede podľa funkcií, ktoré z hľadiska spomínaného rozdielu jednotlivé zložky vo výpovedi plnia, sa v teoretických prácach označuje termínom „aktuálne členenie výpovede“, resp. „funkčná vetná perspektíva“ (porov. Mistrík, 1966; Hajičová, 2017; Uhlířová – Svoboda, 2017a). Slovenčina sa často opisuje ako jazyk s tzv. voľným slovosledom, čím sa má na mysli skutočnosť, že lineárne poradie zložiek slovenskej vety nie je (s výnimkou atribútu a apozície) determinované ich gramatickými funkciami a jeho hlavnou úlohou je vyjadrenie tzv. informačnej štruktúry (porov. Hana, 2007). Z tohto hľadiska platí, že slovosled slovenskej vety sa vyznačuje istou flexibilitou, táto flexibilita však neznamená ľubovoľnosť (ako by termín „voľný slovosled“ implikoval). Práve kontextová začlenenosť vetných zložiek výrazne redukuje variantnosť lineárneho poradia komponentov v konkrétnej vetnej štruktúre.

3.2. Funkcie vetných komponentov v aktuálnom členení

V závislosti od situácie (kontextu) sa teda obsah výpovede člení na dve časti: na časť východiskovú (východisko, téma, topik, základ výpovede) a časť jadrovú (jadro, réma, fokus, ohnisko výpovede). Takéto vymedzenie nachádzame pri tzv. bipartitnom členení. V iných prístupoch sa však informačná štruktúra analyzuje podrobnejšie a okrem spomínaných dvoch zložiek sa vyčleňuje aj tzv. tranzit výpovede, ktorý je lokalizovaný medzi témou a rémou, postuluje sa teda štruktúra: téma – tranzit – réma. Okrem bipartitného a tripartitného členenia sa v niektorých prácach uplatňuje aj tzv. pluripartitné členenie, v ktorom sa jednotlivé zložky výpovede hodnotia podľa stupňa výpovednej dynamickosti, teda komunikačnej alebo výpovednej dôležitosti zložiek z hľadiska komunikačného zámeru autora výpovede (porov. Uhlířová – Svoboda, 2017b). Podľa zvyšujúceho sa relatívneho stupňa výpovednej dynamickosti sa vo výpovedi diferencujú zložky plniace funkciu: vlastnej témy, témy tiahnucej k vlastnej téme, témy tiahnucej k diatéme, diatémy (ide o jednotku, ktorá disponuje vyššou mierou výpovednej dynamickosti ako téma, ale nižšou ako tranzit a ktorá vnáša do výpovede čiastočne novú informáciu), vlastného tranzitu, tranzitu, (nevlastnej) rémy a vlastnej rémy, porov. Uhlířová – Svoboda (2017a).

Termíny téma – réma a východisko – jadro sa často chápu ako synonymné, v niektorých prístupoch sa však diferencujú. Dvojica termínov téma – réma sa používa na označenie informačnej nasýtenosti výpovede. Téma sa chápe ako informačne najmenej nasýtená časť výpovede, označuje to, o čom sa hovorí (ide o tzv. logický subjekt výpovede). Naopak, réma reprezentuje informačne najnasýtenejšiu časť výpovede, označuje to, čo sa o téme hovorí (ide o tzv. logický predikát výpovede). V súvislosti s rémou možno hovoriť o „vzťahu o“ (aboutness), teda réma vypovedá o téme, napr. *Na Slovensku žijú Slováci* (výpoveď o Slovensku), *Slováci žijú na Slovensku* (výpoveď o Slovákoch). Naopak, dvojica termínov východisko – jadro sa vzťahuje na kontextovú zapojenosť výpovedných zložiek. Pod východiskom rozumieme tú časť výpovede, ktorá vyjadruje, čo je v danej situácii známe na základe jazykového alebo situačného kontextu, čo je k dispozícii, z čoho hovoriaci vychádza alebo na čo nadväzuje. Pod jadrom rozumieme tú časť, ktorá vyjadruje prvky vzhľadom na kontext nové, neznáme.

V zahraničných prácach sa vymedzuje trojúrovňová perspektíva informačnej zložky, a to vzhľadom na prvky komunikačnej schémy výpovede:

- vo vzťahu k obsahu výpovede sa diferencujú dve zložky, topik a koment (topik sa chápe ako tá časť výpovede, ktorá jej poskytuje východisko, referenčný rámec, pričom vo vzťahu k tomuto rámcu sa predikácia hodnotí, metaforicky sa topik porovnáva s evidenčným lístkom v knižničnom katalógu, zatiaľ čo koment je informáciou o topiku);
- vo vzťahu k produktorovi sa vymedzujú dve zložky informačnej štruktúry, pozadie a fokus (pozadie je tá časť výpovede, ktorá disponuje najnižšou mierou komunikačnej prominentnosti, kým fokus predstavuje tú informačnú časť, ktorú produktor kladie do popredia, je to najrelevantnejšia časť výpovede z hľadiska autorovho komunikačného zámeru);
- z hľadiska príjemcu sa výpoveď člení na tému a rému (vychádza sa z diferenciácie informácie na danú a novú z hľadiska stavu poznania sveta príjemcom, tému konštituujú referenty a propozície, ktoré sú príjemcovi k dispozícii, rému tvoria tie informačné prvky, ktoré potrebujú predstavenie, opätovné uvedenie v rámci informačnej štruktúry), porov. Bohnacker (2010, s. 110).

Rozvrhnutie výpovede na časť východiskovú/tematickú a jadrovú/re-matickú nazývame aktuálnym členením preto, lebo je závislé od konkrét-

nej komunikačnej situácie, výpoveď môže byť organizovaná v závislosti od

- (1) jazykového kontextu – porov. odpoveď na otázku *Kto prišiel dnes večer?* – (*Dnes večer prišiel jej brat* a odpoveď na otázku *Kedy prišiel jej brat?* – (*Jej brat prišiel dnes večer*, kde vo funkcii témy vystupujú kontextovo známe prvky;
- (2) komunikačnej situácie, situačného kontextu – porov. výpoveď v komunikačnej situácii: „Rodičia sa vrátia domov z práce, vstúpia do izby avidia rozbitú vázu. Od staršieho syna sa im dostane takéto vysvetlenie: *Tú vázu rozbila naša Janka*“ a výpoveď v komunikačnej situácii: „Rodičia sa vrátia domov z práce. Pri dverách im starší syn povie: *Naša Janka rozbila vázu!*“, kde vo funkcii témy vystupujú komunikačnosituačne známe prvky;
- (3) všeobecnej znalosti sveta, pragmatického, skúsenostného kontextu – porov. výpoveď *Slnko vzniklo asi pred 4,7 miliardami rokov skolabovaním časti dnes už neexistujúceho veľkého vodíkového oblaku obiehajúceho v rovine Galaxie*, kde vo funkcii témy vystupuje prvok *Slnko*, ktorého známosť je daná všeobecnou znalosťou sveta, skúsenostným komplexom hovoriaceho.

3.3. Komunikačno-pragmatické aspekty aktuálneho členenia výpovede

Prirodzená postupnosť našich formulácií je od známeho k neznámemu. Z toho potom vyplýva aj neutrálne, nepríznačkové poradie zložiek: pri citovo nevzrušených výpovediach v písaných textoch stojí obvykle východisko na začiatku výpovede a po ňom nasledujú jadrové zložky. Takéto poradie označujeme ako objektívny slovosled (opačné poradie sa zasa vymedzuje ako subjektívny slovosled). Každé porušenie tejto slovoslednej schémy sa pociťuje ako štylizáčna neobratnosť, signál spontánnosti, nepripravenosti prejavu, resp. môže dôjsť aj k zahaleniu zmyslu prejavu.

Pri aktuálnom členení teda platí, že identické vetné štruktúry s rovnakými morfosyntaktickými charakteristikami svojich komponentov a rovnakými pravdivostnými podmienkami môžu na základe zmeny slovosledu zložiek signalizovať odlišné pragmatické charakteristiky, porov. výpoveď: *Mám pre vás dobrú a zlú správu. Slovenská prokuratúra začala vyšetrovanie kauzy Gorila. Vyšetrovanie kauzy Gorila začala slovenská prokuratúra*. Hoci sú

posledné dve výpovede vetnočlensky identické a líšia sa len prehodeným poradím svojich prvkov, spájajú sa s odlišnou pragmatickou interpretáciou. Vo výpovedi *Slovenská prokuratúra začala vyšetrovanie kauzy Gorila* sa v rematickej pozícii ocitá slovesný predikát s objektovým doplnením (v prístupoch, ktoré počítajú s trojčlennou štruktúrou výpovede, sa sloveso chápe ako tranzitný prvok), dôležité je, že sa začalo s vyšetrovaním kauzy, čo hovoriaci hodnotí ako dobrú správu. Vo výpovedi *Vyšetrovanie kauzy Gorila začala slovenská prokuratúra* sa do rematickej pozície umiestňuje subjektívny komponent ako komunikačne najrelevantnejší prvok informačnej štruktúry, dôležité nie je to, že sa začalo s vyšetrovaním, ale kto ho začal, čo hovoriaci hodnotí ako zlú správu. Ukazuje sa, že hoci jednotlivé výpovede môžu mať rovnaký obsah, v každej z nich je obsah rozlične nasmerovaný, profilovaný a každá výpoveď predpokladá iný komunikačný kontext. Práve tento moment možno považovať v preklade za kľúčový: prekladateľ musí identifikovať informačnú štruktúru východiskového textu (bez ohľadu na formy jej kódovania, ktoré sú determinované typologickou charakteristikou príslušného jazyka) a transponovať ju do cieľového jazyka tak, aby sa jednak zachovalo informačné a diskurzívno-pragmatické štruktúrovanie výpovede a jednak rešpektovali slovosledné pravidlá a obmedzenia platné pre cieľový jazyk.

4. Analýza prekladu

4.1. Český a slovenský preklad

Handkeho román vyšiel na Slovensku prvýkrát v roku 1975 vo vydavateľstve Tatran v rámci edície Knižnica modernej svetovej prózy v preklade E. Mládkovej (zodp. red. E. Mikulajová). Išlo o preklad vydania z roku 1972, publikovaného vo vydavateľstve Suhrkamp Verlag vo Frankfurte nad Mohanom. Rovnaké vydanie je východiskom českého prekladu *Krátky dopis na dlouhou rozloučenou* v preklade J. Stromšika z roku 1980, ktorý vydalo vydavateľstvo Odeon v súbore próz *Nežádané neštěstí* (zodp. red. B. Koseková). Druhé vydanie slovenského prekladu románu je datované do roku 2005 a vyšlo v rámci Svetovej knižnice SME (jaz. red. J. Šrank). Nateraz posledné je vydanie slovenského prekladu vo vydavateľstve Tatran z roku 2020 (zodp. red. K. Jusková, jaz. red. M. Bábiková).

Naším cieľom nie je komplexná jazyková analýza prekladu, ale porovnanie slovenského a českého prekladu z hľadiska prijatých prekladateľských

riešení pri voľbe slovosledu. Pri komparatívnej analýze budeme vychádzať z nateraz posledného vydania z roku 2020.

Pri porovnávaní českého a slovenského prekladu si možno všimnúť, že v slovenskom texte absentujú niektoré fragmenty viet, resp. aj dlhšie pasáže (napr. opis sexuálne podfarbených scén), ktoré však nachádzame v českej verzii. V prípade vydania z roku 1972 by bolo možné uvažovať o prípadnom cenzúrnom zásahu, rovnakú podobu majú však aj oba preklady vydané v roku 2005 a 2020. Pars pro toto uvádzame preklad jedného textového fragmentu, v origináli a v českom preklade zvyrazňujeme pasáž, ktorá v slovenskom preklade chýba.

<p>Ich ließ das Wasser herausrinnen, während ich noch sitzen blieb. Das Wasser floß sehr langsam ab, und als ich zurückgelehnt, mit geschlossenen Augen dasaß, kam es mir vor, wie wenn auch ich selber, mit den gemächlichen Rucken des Wassers, nach und nach kleiner wurde und mich schließlich auflöste. Erst als mir kalt wurde, weil ich ohne Wasser in der Wanne lag, spürte ich mich wieder und stand auf. Ich trocknete mich ab und schaute an meinem Körper hinunter. Ich ergriff mein Glied, zuerst mit dem Handtuch, dann mit der bloßen Hand, und fing, während ich so stand, zu onanieren an. Es dauerte sehr lange, und manchmal machte ich die Augen auf und schaute zu dem Milchglasfenster</p>	<p>Vypustil som vodu z vane a ostal tam sedieť. Odtiekala veľmi pomaly, a ako som tak sedel so zatvorenými očami a opieral sa o vaňu, zdalo sa mi, že sa v pokojnom pohybovaní odtekajúcej vody ustavične zmenšujem, až sa napokon rozpustím. Keď mi začala byť zima v prázdnej vani, uvedomil som si vlastnú existenciu a vstal som. Poutieral som sa a pohľadom som si kľúzal po tele.</p> <p>XXX</p> <p>Potom som vaňu vysprchoval dočista a obliekol sa. (2020, s. 12 – 13)</p>	<p>Vypouštěl jsem vodu, ale zůstal jsem ještě sedět ve vaně. Voda odtékala pomalu, a jak jsem tam seděl opřený, se zavřenýma očima, připadalo mi to, jako bych se já sám, v rytmu odtékající vody, postupně zmenšoval a nakonec rozpouštěl. Až když mi začalo být chladno, protože jsem ležel ve vaně bez vody, vrátil se mi pocit sama sebe a vstal jsem. Osušoval jsem se a díval se dolů na své tělo. Uchopil jsem úd, nejprve ručníkem, pak holou dlaní a začal jsem, vstoje onanovat. Trvalo to velmi dlouho, chvílemi jsem otevřel oči a pohlédl na mléčné sklo koupelnového okénka, na němž se pohybovaly sem tam stíny březových lístků. Když se konečně vyřinulo semeno, podklesl jsem v kolenu. Pak jsem se umyl, osprchoval</p>
---	--	---

<p>des Badezimmers hinüber, auf dem sich die Schatten der Birkenblätter auf und ab bewegten. Als der Samen endlich herauskam, knickte ich in den Knien ein. Dann wusch ich mich, duschte die Badewanne sauber und zog mich an. (s. 16 – 17)</p>		<p>jsem vanu a oblékl se. (s. 16)</p>
--	--	---------------------------------------

Pokiaľ ide o tri slovenské preklady, možno konštatovať, že v preklade z roku 2005 sa do textu zasahovalo skôr v podobe ortografických a pravopisných revízií, zatiaľ čo preklad z roku 2020 modifikuje niektoré prekladateľské riešenia vo výraznejšej miere. Opakovane tu napríklad zaznamenávame zásahy do slovoslednej podoby viet, ako aj iné syntaktické intervencie do výstavby textových celkov (výrazná je napríklad tendencia nahrádzať veľajšie vety jednoduchými vetnými členmi). Pars pro toto uvádzame krátky textový fragment a jeho preklad v troch slovenských verziách, zvyrazňujeme časti, ktoré sa od seba odlišujú.

<p>Vypustil som vodu z vane a len som ďalej sedel. Odtekala veľmi pomaly, a ako som tak sedel so zatvorenými očami a opieral sa o vaňu, zdalo sa mi, že sa v pokojnom pohodjavaní odtekajúcej vody ustavične zmenšujem, až sa napokon rozpustím. Len keď mi bolo zima, pretože som ležal v prázdnej vani, uvedomil som si vlastnú existenciu a vstal som. Poutieral som sa a pohľadom som si kížal po tele. Potom som dočista vysprchoval vaňu a obliekol sa. (1975, s. 13)</p>	<p>Vypustil som vodu z vane a len som ďalej sedel. Odtekala veľmi pomaly, a ako som tak sedel so zatvorenými očami a opieral sa o vaňu, zdalo sa mi že sa v pokojnom pohodjavaní odtekajúcej vody ustavične zmenšujem, až sa napokon rozpustím. Len keď mi bolo zima, pretože som ležal v prázdnej vani, uvedomil som si vlastnú existenciu a vstal som. Poutieral som sa a pohľadom som si kížal po tele. Potom som dočista vysprchoval vaňu a obliekol sa. (2005, s. 13)</p>	<p>Vypustil som vodu z vane a ostal tam sedieť. Odtekala veľmi pomaly, a ako som tak sedel so zatvorenými očami a opieral sa o vaňu, zdalo sa mi, že sa v pokojnom pohodjavaní odtekajúcej vody ustavične zmenšujem, až sa napokon rozpustím. Keď mi začala byť zima v prázdnej vani, uvedomil som si vlastnú existenciu a vstal som. Poutieral som sa a pohľadom som si kížal po tele. Potom som vaňu vysprchoval dočista a obliekol sa. (2020, s. 12 – 13)</p>
--	---	---

Ako vidíme z ukážok, najnovší preklad z roku 2020 transponuje príčinnú vedľajšiu vetu *pretože som ležal v prázdnej vani* na jednoduché adverbiálne miesta *v prázdnej vani* a volí iné slovosledné usporiadanie v časti *Potom som dočista vysprchoval vaňu – Potom som vaňu vysprchoval dočista*. Možno konštatovať, že túto zmenu slovosledu možno hodnotiť ako lepšie riešenie vzhľadom na fakt, že výraz *vaňa* sa v ňom ako kontextovo známy prvok z finálovej pozície presúva do tematickej zóny, kde plní úlohu centrálnej predmetnej témy (jej pozícia v rematickej zóne v prekladoch z roku 1975 a 2005 nie je v texte ničím motivovaná).

4.2. Slovosled v nemčine

4.2.1. Slovosled objektových komponentov

Nemčina patrí do skupiny tzv. germánskych jazykov, pre ktoré je pri výstavbe výpovede charakteristická vyššia váha gramatického princípu. Napriek tomu sa však v teoretických prácach konštatuje, že oproti angličtine má nemčina voľnejší typ slovosledu a častejšie sa v nej uplatňujú aj slovosledné varianty.

V nemčine sa pri pozícii verba presadil gramatikalizačný princíp označovaný ako V2. Tento princíp sa týka pozície určitého slovesného tvaru na druhom mieste vo vete, resp. viacčlenného prísudku v tzv. vetnom rámci, v ktorom prvá zložka rámca stojí na druhom mieste (rámcuje vetu zľava) a druhá zložka rámca spravidla vetu uzatvára (rámcuje vetu sprava), porov. Štícha (2003, s. 146). Na základe pozície verba sa nemecká veta člení na niekoľko častí, tzv. polí; v tejto súvislosti sa používa termín „topologický model polí“ (Drach, 1937). V hlavnej oznamovacej vete sa môže v nemčine vzhľadom na obmedzenie V2 (v oznamovacích vetách sa určitý tvar slovesa viaže na druhú pozíciu) realizovať (spravidla) iba jeden vetný konštituent a táto pozícia sa označuje ako „predpolie“ (*Vorfeld*). Zóna, ktorá sa realizuje po spájacom operátore vo vedľajšej vete, resp. po určitom slovesnom tvare v jednoduchej vete, sa označuje ako „stredové pole“ (*Mittelfeld*) a fakultatívne sa vybrané vetné komponenty môžu realizovať aj po neurčitom tvare verba, ide o tzv. zápolie (*Nachfeld*).

Hoci nemecké „predpolie“ predstavuje vetnú pozíciu, do ktorej sa prototypovo umiestňuje tematický komponent, môže sa v ňom realizovať aj réma výpovede (porov. Eroms, 2000, s. 355). V nasledujúcom fragmente

sa vo finálovej pozícii ocitá kontextovo známy objektový komponent *aus diesen Angstträumen*, ktorý patrí do tematickej zóny (žiaden výrazový prostriedok ani kontext výpovede nenaznačuje, že by išlo o fokusovanú časť vety, na ktorej je dôraz). Naopak, významovo najzaťaženejší komponent, subjektovo orientované adverbálne *mit erregtem Glied* je tu umiestnené do iniciálovej pozície. V nemčine tak vzniká príznakový slovosledný variant (*Mit erregtem Glied erwachte ich aus diesen Angstträumen.*) potenciálnej neutrálnej štruktúry (*Ich erwachte aus diesen Angstträumen mit erregtem Glied.*). Naopak, v slovenčine by takéto slovosledné usporiadanie bolo silno príznakové, porov. *Rozrušený som sa zobudil z týchto hrôzostrašných snov*. Slovenský aj český preklad preto volia neutrálne tematicko-rematické usporiadanie (v slovenčine je komponent v preverbálnej pozícii, v češtine v postverbálnej pozícii), v ktorom pozíciu rémy plní doplnok (*rozrušený* v slovenčine, *s vydrážděným údem* v češtine).

<p>Ich schlief schlecht (...). Mit erregtem Glied erwachte ich aus diesen Angstträumen, drängte mich sofort in die schlafende Claire hinein, ermattete und schlief wieder ein.</p>	<p>Spal som zle (...). Z týchto hrôzostrašných snov som sa zobudil rozrušený, ihneď som sa privinul k spiacej Claire¹, ochabol som a opäť zaspal. (s. 79)</p>	<p>Spal jsem špatně (...). Procitl jsem z těchto úzkostných snů s vydrážděným údem a vnikl jsem ihned do spící Claire; ochabl jsem a opět usnul. (s. 77)</p>
---	---	---

Neadekvátne slovosledné riešenie môže vzniknúť aj v dôsledku syntaktickej modifikácie východiskového textu. V nasledujúcom fragmente je poradie prvkov v nemeckej vete motivované gramatickým faktorom: v role predikátu tu vystupuje verbo-nominálny predikát (*machen Foto*), ktorého menný komponent je rozvíty atribútom (*Foto von dem Soldaten*). Pozícia daného atribútu je podobne ako v slovenčine v nemčine gramatikalizovaná. V slovenskom a českom preklade sa naproti tomu uplatňuje jednoduchý slovesný predikát s objektom. Ako kontextovo známe doplnenie sa tento objekt v českom preklade realizuje v preverbálnej pozícii, zatiaľ čo slovenský preklad uplatňuje napriek odlišnej syntactickej stavbe identické poradie, aké nachádzame v nemeckej vete. Pre danú vetnú štruktúru by bolo možné

¹ Na tomto úryvku možno opäť demonštrovať tendenciu slovenskej prekladateľky eufemizovať sexuálnu tematiku v texte. Zatiaľ čo v českom preklade nachádzame sloveso *vníknút* s významom sexuálneho aktu, slovenská prekladateľka volí sloveso *privinúť sa*.

postulovať bipartitné členenie: dva tematické komponenty (kulisové adverbálie *pred pomníkom Williama Penna* a kontextovo známy objekt *vojaka*, kontextovú známosť naznačujeme podčiarknutím príslušného komponentu v antecedentnej vetnej štruktúre a v analyzovanej vete) a rematické sloveso *odfotografoval*. Vzhľadom na informačnú štruktúru možno preto za adekvátne považovať umiestnenie oboch tematických komponentov do iniciálovej, preverbálnej pozície a uplatnenie rematického verba vo finálovej pozícii. Koncové postavenie jadrového verba predpokladá ako typickú pozičnú realizáciu pre slovenčinu aj J. Mistrík (1966, s. 120).

<p>Ich ging dann mit dem Soldaten über den Platz. Wir wußten beide nicht wohin, jeder begleitete den andern. Vor dem Denkmal von William Penn machte ich ein Foto von dem Soldaten... (s. 54)</p>	<p>Vykročil som <u>s vojacom</u> cez námestie. Ani jeden sme nevedeli kam, každý sprevádzal toho druhého. Pred pomníkom Williama Penna som ofotografoval <u>vojaka</u>... (s. 41)</p>	<p>Šel jsem pak <u>s vojákem</u> přes náměstí. Nikdo z nás nevěděl kam, jeden doprovázel druhého. Před pomníkem Williama Penna jsem <u>vojáka</u> vyfotografoval... (s. 42)</p>
--	--	--

Možno konštatovať, že tendencia kopírovať poradie VO, ktoré je v nemeckom texte podmienené gramatikalizáciou verba v druhej pozícii, je výraznejšia v slovenskom preklade. V nasledujúcom fragmente sa kontextovo známy objekt v slovenskom preklade ocitá vo finálovej pozícii, zatiaľ čo český preklad pracuje s finálovou pozíciou rematického verba.

<p>Lange vor dem Bau hatte ein Mann schon davon geträumt und zog mit seinem Sohn nach Westen, um eine Passage durch die Rocky Mountains zu finden. (...) Der Vater kam um, aber der Sohn fand später, als Erwachsener, die Passage.</p>	<p>Už dávno pred začiatkom stavby železnice sníval o niečom podobnom istý muž a vybral sa spolu so synom na západ, aby našiel <u>priechod</u> cez Skalné hory. (...) Otec zahynul, syn neskôr už ako dospelý našiel <u>priechod</u>. (s. 75 – 76)</p>	<p>O stavbě už dlouho předtím snil muž, který vyrazil se synem na západ, aby našel <u>průsmyk</u> přes Rocky Mountains. (...) Otec přišel o život, ale syn později, jako dospělý, <u>průsmyk</u> našel. (s. 73)</p>
--	--	--

Gramatický princíp vstupuje v nemčine do hry aj pri slovesách, ktoré si vyžadujú doplnenie objektovým a adverbialným komponentom. V kontexte

s tzv. maximálnym fokusom (pri odpovedi na otázku „Čo sa stalo?“) platí, že lokatívne adverbriále predchádza priamy objekt, ak ide o tzv. externý typ adverbriále. Opačné poradie za tých istých podmienok platí len v prípade tzv. interného adverbriále (porov. Maienborn, 2001, s. 200).

Tento typ slovoslednej realizácie pozorujeme v prípade vety z druhej časti nasledujúceho fragmentu, v ktorej sa v nemeckom texte uplatňuje gramatické obmedzenie determinujúce poradie priamy objekt (*einige Haare*) – interné lokalizačné adverbriále (*hinten auf dem Mantel*). V slovenčine však podobné gramatické obmedzenie týkajúce sa poradia objektu a adverbriále nepozorujeme. Pre lokalizačné adverbriále ako kontextovo známy prvok nie je finálová pozícia, v ktorej sa toto adverbriále realizuje v slovenskom preklade, akceptovateľná. Ako vidíme, český preklad uplatňuje slovosledný variant, v ktorom sa vo finálovej pozícii uplatňuje priamy objekt vo funkcii rémy a kontextovo začlenené adverbriále je v postverbálnej, ale nefinálnej pozícii. Postverbálna realizácia ďalšieho tematického komponentu v prípade iniciálovej pozície kulisy je častá v češtine aj slovenčine, hoci sa týka najmä tematického subjektu (porov. Běličová – Uhlířová 1996, s. 193). J. Mistrík takéto poradie postuluje aj pre slovenčinu, uvádza, že vo výpovedi so štyrmi komponentmi, z ktorých dva plnia funkciu východiska, možno postulovať dva slovosledné vzorce: VRTJ a VTRJ (porov. Mistrík, 1966, s. 118 – 119).²

<p>Ich ging im Mantel ins Badezimmer und schaute mehr den Spiegel als mich selber an. Dann sah ich einige Haare hinten auf dem Mantel und sagte: „In diesem Bus müssen mir die Haare ausgegangen sein.“ (s. 11)</p>	<p><u>V kabáte</u> som zašiel do kúpeľne a zahľadel sa skôr na zrkadlo ako na seba. Vzápätí som zbadal niekoľko vlasov vzadu na kabáte a prehodil som: „V autobuse mi zrejme vypadali vlasy.“ (s. 9)</p>	<p>Přešel sem v <u>kabátě</u> do koupelny a zadíval se spíš na zrcadlo než na sebe. Pak jsem uviděl vzadu na kabátě několik vlasů a řekl sem: „V autobusu mně musely vypadat vlasy.“ (s. 12)</p>
--	---	---

² Písmenom „V“ sa označuje centrum východiska, písmenom „J“ centrum jadra, písmenom „T“ tranzitný člen a písmenom „R“ štvrtý komponent, ktorý môže patriť k východisku i jadrú, ale nie je ani centrom jadra, ani centrom východiska. Na základe Mistríkom postulovaných pravidiel by teda bolo možné slovosled v analyzovanej vete štruktúrovať takto: *Vzápätí som zbadal na kabáte niekoľko vlasov* (VRTJ) alebo *Vzápätí som zbadal vzadu na kabáte niekoľko vlasov* (VTRJ). V slovenskom preklade sa uplatnil model VTJR, v ktorom sa jadro predsunulo pred komponent prináležiaci do východiska, čo z hľadiska informačnej štruktúry nie je prijateľné riešenie.

Do rematickej pozície sa môže dostať aj kontextovo alebo situačne známy prvok, ak v konkrétnom komunikačnom kontexte plní úlohu najrelevantnejšieho prvku (ide o tzv. kontextovo zapojenú rému). V takýchto prípadoch sa jeho rematický status často signalizuje prostredníctvom rematizátora, výrazového prostriedku, ktorého funkciou je signalizovať rému (porov. Ivanová, 2016, s. 242). V nasledujúcom úryvku je takýmto kontextovo známym prvkom výraz *voda* (z hľadiska tematických postupností je známosť tohto prvku založená na vzťahu sémantickej implikácie: *dve kocky ľadu – voda*). V origináli plní daný komponent funkciu rémy, ktorá sa v nemčine signalizuje prostredníctvom určitého člena *das* (resp. zámena) („vypil som zázvorové pivo a potom tú vodu“). Rematizácia kontextovo známeho prvku sa v českom preklade signalizuje použitím rematizačnej častice a odkazovacieho zámene (*i tu vodu*). V slovenskom preklade prítomnosť takýchto výrazových prostriedkov neevidujeme, fokusácia kontextovo známeho prvku sa nijako explicitne nesignalizuje, čo je z hľadiska signalizácie výpovednej dynamickosti príznakové. Bez prítomnosti rematizátorov sa výraz *voda* javí ako kontextovo známy prvok, ktorého pozícia v rematickej zóne nie je ničím motivovaná.

<p>Ich kehrte zur Jefferson Street zurück und trank ein Ginger Ale in einer Snackbar, in der es keine alkoholischen Getränke gab. Ich wartete, bis die zwei Eisstücke im Glas geschmolzen waren, und trank dann das Wasser nach. (s. 19)</p>	<p>Vrátil som sa na Jefferson Street a dal som si zázvorové pivo v snackbare, kde nepodávali nijaké alkoholické nápoje. Čakal som, až sa v pohári <u>roztopia dve kocky ľadu</u>, a potom som vypil vodu... (s. 14)</p>	<p>Vrátil jsem se zpátky k Jeffersonově ulici a ve snackbaru, kde nebyly žádné alkoholické nápoje, jsem vypil jedno zázvorové pivo. Počkal jsem, až na dně sklenice <u>roztály oba kousky ledu</u>, a dopil jsem pak i tu vodu. (s. 18)</p>
---	--	--

4.2.2. Slovosled adverbialných doplnení

V prípade slovesa, ktoré je rozvítené viacerými adverbiami, je v nemčine slovosledná realizácia adverbialíí závislá od syntakticko-funkčného typu. Základný typ slovosledu možno opísať takto: kulisové adverbiale > subjekt > externé adverbiale > priamy objekt > interné adverbiale. Interné adverbialíí sa hodnotia ako adjunktivity verba, externé adverbialíí ako adjunktivity verbálnej frázy alebo ako udalostné adverbialíí a kulisové adverbialíí ako

adjunktú tzv. C-domény (vety). V preverbálnej pozícii sa môžu realizovať tzv. kulisové typy adverbíalií. Pozícia za priamym objektom je rezervovaná pre interné adverbíale, naopak, pred priamym objektom sa uplatňuje tzv. externé adverbíale (porov. Ludwig et al., 2012; Pittner, 2004).³

Externý a interný typ adverbíale máme na začiatku nasledujúceho citovaného fragmentu. Adverbíale *im Mantel* možno hodnotiť ako externé (= bol som v kabáte a zašiel som do kúpeľne), zatiaľ čo adverbíale *ins Badezimmer* je interné. V nemčine sa teda uplatňuje schéma subjekt > verbum > externé adverbíale > interné adverbíale. Slovenský preklad vysúva externé adverbíale do preverbálnej pozície, kým český preklad rešpektuje východiskovú slovoslednú schému. Oba slovosledné varianty možno hodnotiť ako akceptovateľné vzhľadom na fakt, že iniciálová pozícia adverbíalií je v slovenčine nepríznačná a zároveň je v slovenčine aj češtine možné tematický komponent realizovať aj v postverbálnej pozícii (porov. Běličová – Uhlířová, 1996, s. 192): v slovenskom preklade tvorí verbum finitum lineárnu hranicu medzi tematickou a rematickou časťou vety, v češtine stojí verbum finitum v iniciálovej pozícii (vzhľadom na morfematické vyjadrenie subjektu).

<p>Ich ging im Mantel ins Badezimmer und schaute mehr den Spiegel als mich selber an. Dann sah ich einige Haare hinten auf dem Mantel und sagte: „In diesem Bus müssen mir die Haare ausgegangen sein.“ (s. 11)</p>	<p>V kabáte som zašiel do kúpeľne a zahladel sa skôr na zrkadlo ako na seba. Vzápätí som zbadal niekoľko vlasov vzadu na kabáte a prehodil som: „V autobuse mi zrejme vypadali vlasy.“ (s. 9)</p>	<p>Přešel sem v kabátě do koupelny a zadíval se spíš na zrcadlo než na sebe. Pak jsem uviděl vzadu na kabátě několik vlasů a řekl sem: „V autobusu mně musely vypadat vlasy.“ (s. 12)</p>
--	--	--

Analýza C. Fabricius-Hansena a K. Solfjelda (1994, s. 101 – 102) ukázala, že v nemčine sa najčastejšie v predpoli realizuje subjekt (54 %), adverbíale (36,8 %), objekt (6,6 %), prípadne iné komponenty (2,5 %). Naopak, v slovenčine sa v preverbálnej pozícii môže uplatniť viacero komponentov, ktoré tvoria tému. Takáto viackomponentová tematická zóna je štruktúrova-

³ Práve pozícia pred priamym objektom alebo po ňom je rozhodujúca pri určení statusu adverbíale, najmä ak príslušná adverbíalna jednotka môže plniť obe funkcie, porov. *Das Zimmer ist schon gut gelüftet, du könntest langsam das Fenster zumachen.* (externé adverbíale *pomalý* vyjadruje postupný nástup udalosti „zatvoriť okno“) – *Das Zimmer ist schon gut gelüftet, du könntest das Fenster langsam zumachen.* (interné adverbíale *pomalý* vyjadruje spôsob deja „zatvoriť“).

ná a podľa H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996, s. 191) ju tvorí tzv. centrum témy a sprievodné tematické prvky.

Pozrime sa na prvý prípad uplatnenia slovoslednej realizácie v slovenskom a českom preklade na príklade nasledujúceho fragmentu. Pre danú výpoveď by z informačného hľadiska bolo možné postulovať bipartitné členenie: sloveso *naklonil* plní funkciu rémy a tematická zóna je viackomponentová: iniciálovú pozíciu obsadzuje temporálne frekventatívne adverbriále (*Manchmal – občas*) a kontextovo známe adverbriále (*Glas – pohár*).

V nemeckom origináli sa v predpolí realizuje kulisový komponent a kontextovo známy výraz *Glas* sa v pronominalizovanej podobe *dazu* ocitá v postverbálnej pozícii. V nemeckých gramatikách sa výraz *dazu* opisuje ako pronominálne adverbium vyjadrujúce pohyb smerom k nejakému miestu alebo cieľu a jeho koncová pozícia je motivovaná skutočnosťou, že ide pôvodne o lokalizačné adverbium s priestorovým významom, porov. Pittner (2024, s. 14).

Český preklad pracuje podobne ako nemecká veta s pronominalizáciou kontextovo známeho komponentu (*sklenice – k ní*) ako jednou zo stratégií realizácie tematických postupností (k termínu pozri Daneš, 1968) a obe tematické adverbriáliá umiestňuje do preverbálnej pozície. V slovenskom preklade sa lexikálny prvok nepronominalizuje, dochádza k jeho opakovaniu a lineárna štruktúra kopíruje nemeckú slovoslednú štruktúru, takže kontextovo známy prvok *k poháru* sa uplatňuje vo finálovej, postverbálnej pozícii. Podľa H. Běličovej a L. Uhlířovej (1996, s. 194) si rematické VF môže zachovávať stredovú pozíciu s tematickým doplnením v postverbálnej pozícii, ale takéto slovosledné riešenie sa hodnotí ako príležitostné a nepríliš časté.

<p>Ich ging in die Bar zurück, saß in einem breiten Ledersessel, mit dem ich mich herumdrehen konnte, und hielt das Glas vor mir auf der flachen Hand. Manchmal beugte ich mich dazu und trank einen kleinen Schluck. (s. 49)</p>	<p>Vrátil som sa do baru, usadil sa v širokom koženom kresle, na ktorom som sa mohol otáčať stále dookola, a pred sebou na dlani som držal <u>pohár</u>. Občas som sa naklonil k poháru a trocha si odpil. (s. 37)</p>	<p>Vrátil jsem se do baru, seděl jsem v širokém koženém křesle, s nímž jsem se mohl otáčet, a držel jsem <u>sklenici</u> před sebou na dlani. Občas jsem se k ní naklonil a upil malý doušek. (s. 38 – 39)</p>
--	---	---

V prípade, že sa vo vetnej štruktúre realizuje viacero adverbriálnych komponentov, ďalším faktorom, ktorý determinuje ich poradie, je sémanti-

ka. V nemčine je známe pravidlo postulujúce náležitý slovosled adverbialných adjunktov v kontextovo nezačlenenej výpovedi: temporálne adverbialné (Atemp) – lokalizačné adverbialné (Alok) – kauzativne adverbialné (Akauz) – účelové adverbialné (Afin) – koncesívne adverbialné (Akonz), porov. Eroms (2000, s. 342). Zároveň platí, že pre adverbialné s významom spôsobu je typické tesné postavenie pri verbe (porov. Pittner, 2004, s. 16).

V nasledujúcej ukážke sa preto modusové (tzv. adjektívne) adverbialné *so weiß* uplatňuje tesne v postverbálnej pozícii a lokalizačné adverbialné *über dem in eine Fläche zurückverwandelten dunklen Hügel* vo finálovej pozícii hlavnej vety.⁴

Slovenský preklad kopíruje kontaktové postavenie predikátového slovesa a spôsobového doplnenia nemeckej vety. Poradie adverbialných určení v hlavnej vete však nekoreluje s aktuálnym členením, keďže rematické adverbialné *bielo* sa ocitá v preverbálnej zóne. Takéto predsunutie jadra je možné len vtedy, ak je jadro signalizované lexikálne (porov. Mistrík, 1966, s. 119). Nefinálové postavenie spôsobového adverbialné *bielo* je problémové aj z hľadiska napojenia vedľajšej vety ... *že som na prvý pohľad*...

V českom preklade sa rematický status spôsobového adverbialné signalizuje dvoma prostriedkami: finálovým postavením a odkazovacím zámenom, ktorým sa na hlavnú vetu napája vedľajšia veta s významom výsledného stavu (*tak jasně, že jsem...*), čo môžeme považovať za adekvátnejšie prekladateľské riešenie.

<p>Die Wolke schimmerte so weiß über dem in eine Fläche zurückverwandelten dunklen Hügel, daß ich auf den ersten Blick und ohne es zu wollen am Himmel noch ein Tintenfischkalkschild sah. (s. 79)</p>	<p>Obláčik sa bielo jagal nad tmavým kopcom, ktorý splynul s rovinou, že som na prvý pohľad nechtiac videl na nebi vápennú mušľu sépie. (s. 59)</p>	<p>Mráček se bělel nad tmavým, plošně zredukovaným kopcem tak jasně, že jsem na první pohled, zcela bezděčně, viděl na obloze ještě jednou sépiovou kost. (s. 59)</p>
---	--	--

Preverbálne postavenie spôsobového adverbialné *bielo* v slovenskom preklade komplikuje spôsob pripojenia vedľajšej vety (... *že som na prvý po-*

⁴ Ako vidíme z ukážky, v slovenskom preklade sa namiesto anteponovaného rozvitého prídavia (*in eine Fläche zurückverwandelten dunklen Hügel*) použila vedľajšia veta. Toto syntaktické riešenie hodnotíme ako štylisticky prijateľnejšie ako – pre slovenčinu (i češtinu) menej typické – anteponované postavenie rozvitého prídavia (porov. *nad tmavým, plošně zredukovaným kopcem*).

hl'ad...), pri ktorej je explicitné vyjadrenie odkazovacieho zámene v rámci korelatíva záväzné (... *tak bielo, že som na prvý pohľad nechtiac videl...*). Vynechanie odkazovacieho výrazu *tak* (z nemeckého *so*) a prijaté slovosledné riešenie vedú k vzniku syntakticky neadekvátnej konštrukcie (*bielo (...), že som na prvý pohľad nechtiac videl...*).

V nasledujúcom fragmente vidíme, že v slovenskom preklade sa pracuje s odlišným spôsobom syntaktickej výstavby zvyraznených častí. Zatiaľ čo v origináli, ako aj v českom preklade nachádzame príčinnú vedľajšiu vetu (*weil ich ohne Wasser in der Wanne lag – protože jsem ležel ve vaně bez vody*), v slovenskom preklade sa uplatnil syntaktický variant s lokalizačným adverbiále inkorporovaným do hlavnej vety (*v prázdnej vani*). Zároveň sa tu však zachováva tesné postavenie predikatívneho výrazu *zima* a spony *byť* podľa nemeckého originálu (*kalt wurde*). V dôsledku toho sa však kontextovo známy výraz *v prázdnej vani* ocitá vo finálovej pozícii, vyhradenej pre rematický prvok, ktorý do výpovede prináša novú informáciu. Za adekvátnejšie slovosledné riešenie by bolo možné považovať poradie s interponovaným adverbiále, keďže ako najrelevantnejšia sa zdá informácia kódovaná predikatívnym prvkom (*Keď mi začala byť v prázdnej vani zima...*).

<p>Ich ließ das Wasser herausrinnen, während ich noch sitzenblieb. Das Wasser floß sehr langsam ab, und als ich zurückgelehnt, mit geschlossenen Augen dasaß, kam es mir vor, wie wenn auch ich selber, mit dem gemächlichen Rucken des Wassers, nach und nach kleiner wurde, und mich schließlich auflöste. Erst als mir kalt wurde, weil ich ohne Wasser in der Wanne lag, spürte ich mich wieder und stand auf. (s. 16)</p>	<p><u>Vypustil som vodu z vane</u> a ostal tam sedieť. Odtiekala veľmi pomaly, a ako som tak sedel so zatvorenými očami a opieral sa o vaňu, zdalo sa mi, že sa v pokojnom pohybovaní odtekajúcej vody ustavične znižujem, až sa napokon rozpustím. Keď mi začala byť zima v prázdnej vani, uvedomil som si vlastnú existenciu a vstal som. (s. 13)</p>	<p>Vypouštěl jsem vodu, ale zůstal jsem ještě sedět ve vaně. Voda odtékala pomalu, a jak jsem tam seděl opřený, se zavřenýma očima, připadalo mi to, jako bych se já sám, v rytmu odtékající vody, postupně zmenšoval a nakonec rozpustil. Až když mi začalo být chladno, protože jsem ležel ve vaně bez vody, vrátil se mi pocit sama sebe a vstal jsem. (s. 16)</p>
---	--	--

5. Závěry

V štúdiu sme sa venovali slovosledným prekladateľským riešeniam v slovenskom a českom preklade prózy P. Handkeho *Der kurze Brief zum langen Abschied* (1972) z hľadiska ich adekvátnosti vo vzťahu k aktuálnemu členeniu výpovede. Adekvátnosť prekladu sa definuje ako vernosť originálu v preklade, ako štylistická translačná ekvivalencia v preklade (Popovič, 1983, s. 195). V teoretických prácach sa však zároveň konštatuje, že ideálna vernosť ani voľnosť nejestvuje, lebo rozdiely medzi štruktúrou východiskového a cieľového jazyka si vyžadujú posuny na jazykovej a tematickej rovine prekladu (Popovič, *ibid.*, s. 195), pričom významným faktorom, ktorý tu vstupuje do hry, je príbuznosť a rozdielnosť výrazových prostriedkov východiskového a cieľového jazyka.

V tejto súvislosti možno odkázať na štúdiu M. Gavurovej (2022), ktorá na základe analýzy anglických prekladov porovnáva českú a slovenskú prekladateľskú školu, pričom sa pokúša overiť platnosť hypotézy, podľa ktorej slovenskú prekladateľskú školu vo väčšej miere charakterizuje „hynóza“ originálom. Toto konštatovanie nachádzame napríklad v práci J. Šebestu (2010, s. 59), podľa ktorého sa slovenská prekladateľská škola výraznejšie pridrižiava východiskového textu, niekedy, žiaľ, až na úkor kvality cieľového textu, teda na úkor záujmov a potrieb adresáta, ktorými sú zaujímavosť, prítlačivosť či plynulosť cieľového textu.

Samozrejme, túto tendenciu nemožno vzťahovať ad hoc na akýkoľvek slovenský či český preklad, a ako ukázala M. Gavurová (2002) v citovanej štúdiu, na rovine lexikálnych prostriedkov môže napríklad nadužívanie nespisovných prostriedkov v replikách všetkých postáv bez ohľadu na originál nivelizovať funkciu prirodzeného jazyka a oslabovať jeho charakterizačnú funkciu vo vzťahu k postavám v texte.

V prípade slovosledu nemčiny a slovenčiny je potrebné zohľadniť najmä mieru intervencie gramatického a pragmatického faktora do slovosledného usporiadania výpovedných celkov. Gramatické obmedzenia sa v slovenčine uplatňujú len v prípade atributívnych komponentov a centrálnym faktorom je v nej princíp aktuálneho členenia výpovede. V nemčine ako v typologicky odlišnom jazyku sa napriek istej miere slovoslednej flexibility a zohľadňovania pragmatických faktorov pri výstavbe výpovede výraznejšie uplatňuje gramatikalizácia istých slovosledných modelov. Naša mikroanalýza ukáza-

la, že v českom preklade románu P. Handkeho sa viac prihliada na odstupňovanie výpovednej dynamickosti a informačné štruktúrovanie lineárneho poradia vetných komponentov, zatiaľ čo slovenský preklad vo väčšej miere kopíruje slovosled nemeckej vety, je viac „hypnotizovaný“ nemeckou slovoslednou štruktúrou výpovede a narúša informačné tematicko-rematické členenie výpovedí.

Slovosled v každom jazyku predstavuje nesmierne komplexný jav, do ktorého vstupuje paralelne viacero faktorov pragmatického, gramatického a prozodického charakteru, ako je aktuálne členenie výpovede, gramatická funkcia vetných komponentov, rytmický faktor, komunikačný zámer hovoriaceho, iné faktory, napr. formálna expanzivnosť vetných zložiek alebo sémantické či sémanticko-syntaktické faktory (napr. typy adverbiálne, protiklad aktantov a adjunktov a pod.). Ukazuje sa, že aj v typologicky blízkych jazykoch je zastúpenie týchto zložiek jedinečným „mixom“ a že jednotlivé faktory a obmedzenia majú neraz jazykovo idiosynkratický charakter. Práve tento fakt je pre prekladateľa výzvou: aby znel preklad prirodzene, prekladateľ musí disponovať istou „slovoslednou senzibilitou“, schopnosťou citlivo zvažovať a zinterpretovať informačnú štruktúru a diskurzívno-pragmatickú organizáciu východiskového textu a premietnuť ju do prekladu, rešpektujúc pravidlá, obmedzenia a slovosledné preferencie cieľového jazyka. Obrazne povedané, pri preklade slovosledu z typologicky odlišného jazyka si prekladateľ musí ako Odyseovi muži zapchať uši mäkkým včelím voskom, aby vábeniu Sirén odolal.

LITERATÚRA

BĚLIČOVÁ, Hana – UHLÍŘOVÁ, Ludmila: Slovánská věta. Praha: Euroslavica 1996.

BOHNACKER, Ute: The clause-initial position in L2 Swedish declaratives: word order variation and discourse pragmatics. In: *Nordic Journal of Linguistics*, 2010, roč. 33, č. 2, s. 105 – 143.

BRÜGGEMANN, Aminia: Chronotopos Amerika bei Max Frisch, Peter Handke, Günter Kunert und Martin Walser. New York: Peter Lang 1996.

DANEŠ, František: Typy tematických posloupností v textu (na materiále českého textu odborného). In: *Slovo a slovesnost*, 1968, roč. 29, č. 2, s. 125 – 141.

DANEŠ, František: O identifikaci známé (kontextově zapojené) informace v textu. In: *Slovo a slovesnost*, 1979, roč. 40, č. 4, s. 257 – 270.

DRACH, Erich: Grundgedanken der deutschen Satzlehre. Frankfurt am Main: Diesterweg 1937.

EROMS, Hans-Werner: Syntax der deutschen Sprache. Berlin, New York: Walter de Gruyter 2000.

FABRICIUS-HANSEN, Cathrine – SOLFJELD, Kåre: Deutsche und norwegische Sachprosa im Vergleich: Ein Arbeitsbericht. Oslo: Arbeitsberichte des Germanistischen Instituts der Universität Oslo 6 1994.

GAVUROVÁ, Miroslava: Nevera po česky. Česká a slovenská prekladateľská škola pri románe Cormaca McCarthyho No Country for Old Men. In: Jazyk a kultúra, 2022, roč.13, č. 51, s. 58 – 70.

GENETTE, Gérard: Fikce a vyprávění. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR 2007.

GUNDEL, Jeanette K. – FRETHEIM, Thorstein.: Topic and focus. In: The Handbook of Pragmatics. Eds. L. R. Horn – G. Ward. Oxford: Blackwell 2004, s. 175 – 196.

HAJIČOVÁ, Eva: Aktuální členění vetné. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017. Dostupné na https://www.czechency.org/slovník/AKTUÁLNÍ_ČLENĚNÍ_VĚTNÉ.

HANA, Jirka: Czech Clitics in Higher Order Grammar. Columbus: The Ohio State University 2007.

IVANOVÁ, Martina: Syntax slovenského jazyka. 2., upr. a prep. vyd. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2016.

IVANOVÁ, Martina: Pojem gramatickosti a negramatickosti pri hodnotení slovosledu (chyby v slovoslednej realizácii enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku). In: Slovenská reč, 2022, roč. 87, č. 1, s. 110 – 126.

KIRALY, Edit: On the road mit Peter Handke. Amerikanische (T)räume in der Erzählung Der kurze Brief zum langen Abschied. In: Das Wort sei gewagt. Eds. A. Bombitz – K. Pektor. Wien: Praesens Verlag 2019, s. 89 – 99.

KRSTANOVIĆ, Anđelka: Erzählwende in Handkes Der kurze Brief zum langen Abschied. In: Folia Linguistica et Litteraria, 2020, č. 33, s. 119 – 148.

LEVSHINA, Natalia – NAMBOODIRIPAD, Savithry – ALLASSONNIÈRE-TANG, Marc – KRAMER, Mathew – TALAMO, Luigi – VERKERK, Annemarie – WILMOTH, Sasha – RODRIGUEZ, Gabriela – GARRIDO, Gupton – TIMOTHY Michael – KIDD, Evan – LIU, Zoey – NACCARATO, Chiara – NORDLINGER, Rachel – PANOVA, Anastasia – STOYNOVA, Natalia. Why we need a gradient approach to word order. In: Linguistics, 2023, roč. 61, č. 4, s. 825 – 883.

LUDWIG, Rainer – SALFNER, Fabienne – SCHENNER, Mathias: Adverbials in German. More on embedding and focus. In: Belgian Journal of Linguistics, 2012, roč. 26. Information Structure, Discourse Structure and Grammatical Structure. Eds. B. Defrancq – G. Rawoens – E. Tobback, s. 84 – 115.

MAIENBORN, Claudia: On the position and interpretation of locative modifiers. In: Natural Language Semantics, 2001, roč. 9, s. 191 – 240.

MIKULÁŠ, Roman: Cesta ako individuálny proces a ako blúdenie: kognitívno-naratologické úvahy o centrálnom súbete vývinového románu. In: Philologia, 2017, roč. XXVII, č. 1, s. 85 – 104.

MISTRÍK, Jozef: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.

PITTNER, Karin: Where syntax and semantics meet: adverbial positions in the German middle field. In: Adverbials. The interplay between meaning, context, an syntactic structure. Eds. J. R. Austin – S. Engelbrecht – G. Rauh. Amsterdam: Benjamins 2004, s. 253 – 287.

PITTNER, Karin: Pronominal Adverbs in German: A Grammaticalization Account. In: Journal of Germanic Linguistics, 2024, roč. 36, č. 1, s. 1 – 31.

POPOVIČ, Anton: Originál/preklad. Interpretačná terminológia. Bratislava: Tatran 1983.

ŠEBESTA, Juraj: Slovenská či česká škola – kedy a prečo. In: Letná škola prekladu 8. Prekladateľ, redaktor, editor. Ed. A. Keníž. Bratislava: AnaPress 2010, s. 59 – 65.

ŠTÍCHA, František: Česko-německá srovnávací gramatika. Praha: Academia 2003.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila – SVOBODA, Aleš: Funkční perspektiva větná. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017a. Dostupné na https://www.czechency.org/slovník/FUNKČNÍ_PERSPEKTIVA_VĚTNÁ.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila – SVOBODA, Aleš: Výpovědní dynamičnost. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017b. Dostupné na https://www.czechency.org/slovník/VÝPOVĚDNÍ_DYNAMIČNOST.

ZDROJE

HANDKE, Peter: Der kurze Brief zum langen Abschied. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1972.

HANDKE, Peter: Krátky list na dlhú rozlúčku. Prel. E. Mládková. Bratislava: Tatran 1975.

HANDKE, Peter: Krátky list na dlhú rozlúčku. Prel. E. Mládková. Bratislava: Svetová knižnica SME 2005.

HANDKE, Peter: Krátky list na dlhú rozlúčku. Prel. E. Mládková. Bratislava: Tatran 2020.

HANDKE, Peter: Krátky dopis na dlhovou rozloučenou. Prel. J. Stromšík. Praha: Odeon 1980.

Zemplínske dial. chiňar „človek s príliš nízkou telesnou hmotnosťou; chorý, chudorľavý človek“: príspevok k štúdiu inoslovanských súvislostí slovenskej nárečovej lexiky

EUBOR KRÁLIK

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The article discusses the etymology of Slovak dial. *chiňar* “a person with too low body weight; frail, sickly person”, documented in the Zemplín dialect of Eastern Slovakia (cf. also the surnames *Chiňar*, *Chiňár*, *Chyňar* attested in the Zemplín region). In the author’s opinion, the word

Štúdia vznikla s podporou grantovej agentúry VEGA (projekt č. 2/0126/24 Stručný etymologický slovník slovenčiny – 3., rozšírené a prepracované vydanie [1. etapa]) a programu SAV Mobility s pracoviskami Poľskej akadémie vied (projekt č. PAS-SAS-2022-15 Sémantický vývin poľských a slovenských výrazov praslovanského pôvodu).

Použité skratky jazykov: lat. – latinský, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, slk. – slovenský, dial. – dialektový.

may be interpreted etymologically as an original nomen agentis (“a person who leans, bends down, etc.”), thence probably “a person with a bent posture” > “infirm, sickly, frail person [with low body weight]”) derived from an otherwise unattested Slovak **chýňat’* (*sa*) (Zemplín dial. **chiňac* (*še*)) as an imperfective-iterative of Slovak **chynúť* (*sa*), Zemplín dial. **chinuc* (*še*) “to lean, bend” < (Proto-)Slavic **chynŋti* (cf. Polish *chynąć*, Russian dial. *xinút’-sja* “to lean, bend”). The present etymological note also illustrates the importance of dialectal lexicon for the research into the autochthonous component in the vocabulary of Slovak which should be studied against a wider Slavic background.

Keywords: Proto-Slavic lexicon, Slovak language, etymology, dialectal lexicon, Slavic **chynŋti*, Slovak dial. *chiňar*

Dialektológ M. Chochol nedávno publikoval na stránkach časopisu Kultúra slova príspevok, v ktorom prezentoval bohatý lexikálny materiál zemplínskych nárečí patriaci do významového okruhu „fyzické vlastnosti človeka“ (Chochol, 2022). Zaujalo nás v ňom o. i. substantívum *chiňar*, podľa autorových informácií používané ako expresívne pomenovanie človeka s príliš nízkou telesnou hmotnosťou a majúce aj význam „chorľavý, chudorľavý človek“ (op. cit., s. 301).

Príslušný výraz nenachádzame v 1. zväzku Slovníka slovenských nárečí (1994), v ktorom sa spracúva slovná zásoba začínajúca sa na hlásku *ch*. Databáza priezvisk na Slovensku, dokumentujúca stav v r. 1995, však obsahuje priezviská *Chiňar* (spolu osem nositeľov v okresných mestách Humenné a Trebišov), *Chiňár* (traja nositelia – Parchovany, o. Trebišov; Kamenná Poruba, o. Vranov nad Topľou) a *Chyňar* (jeden nositeľ – Parchovany, o. Trebišov); z informácií o ich výskyte vyplýva, že sú doložené v oblasti, kde je známe aj apelatívum *chiňar* (porov. vyššie). Možno preto vysloviť predpoklad, že tieto priezviská vznikli na jeho základe, t. j. patria do kategórie tzv. priezvisk podľa vlastností, vzniknutých zo slov „označujúcich telesné alebo duševné vlastnosti človeka, podľa ktorých ho spoločenstvo charakterizovalo a nazývalo“ (Majtán, 2014, s. 42).

Uvažujúc o pôvode apelatíva *chiňar*, na základe jeho formy možno vysloviť domnienku, že ide o výraz utvorený pomocou prípony *-ár*, resp. jej

nárečového korelátu *-ar* (so zánikom vokalickej kvantity charakteristickým pre východoslovenské nárečia). Východiskom slovenského sufixu *-ár* (majúceho v spisovnom jazyku i fonetické varianty *-iar*, resp. *-ar*) je sufix **-ar'b*, prevzatý v neskorom praslovanskom období z lat. *-arius* (porov. napr. Wojtyła-Świerzowska, 1974, s. 134 – 137; Sławski, 2011, s. 131 – 133¹; Matasović, 2014, s. 123).

Lexikálny materiál slovanských jazykov umožňuje konštatovať, že v diachrónej perspektíve „[p]rípona *-ar'b* tvorí predovšetkým pomenovania vykonávateľov nejakého zamestnania odvodené od substantívnych základov (patria sem aj pomenovania osôb motivované predmetom ich hlavných záujmov)“ (Sławski, 2011, s. 131); túto skupinu akiste reprezentujú slovenské pomenovania typu *hrnčiar*, *peciár*, *rybár*, *stolár* a pod. Ak by sme predpokladali, že k nim patrí aj slk. dial. *chiňar*, znamenalo by to, že ide o pôvodný názov zamestnania odvodený od substantívneho základu či koreňa **chiň-* – žiaľ, nateraz preň nemôžeme predložiť uspokojivú interpretáciu ani v rámci slovenskej slovnej zásoby, ani v širšom inojazyčnom kontexte, t. j. nevieme ho usúvzťažiť s relevantným lexikálnym materiálom iných slovanských jazykov (možné staré slovensko-inoslovanské súvislosti v slovnej zásobe domáceho pôvodu a pod.) ani kontaktných neslovanských jazykov, z ktorých mohlo byť zmienené **chiň-* azda prevzaté do slovenčiny. V neprospech takejto úvahy svedčí aj sémantický aspekt príslušnej interpretácie, t. j. predpokladaný významový vývin typu „človek vykonávajúci nejaké zamestnanie“ > „človek s príliš nízkou telesnou hmotnosťou; chorľavý, chudorľavý človek a pod.“, pre ktorý nateraz nemôžeme uviesť vhodné sémantické paralely.²

Sémantické spektrum zmieneneho sufixu (psl. **-ar'b*, resp. slk. *-ár/-iar/-ar*) je však širšie. Ako upozorňuje F. Sławski, názvy zamestnaní typu psl. **lěkar'b*, **zvonar'b* (slk. *lekár*, *zvonár*) sú motivované dvojako – nielen substantívami **lěkb*, **zvonb* (slk. *liek*, *zvon*), od ktorých sú odvodené, ako aj slovesami **lěčiti*, **zvoniti* (slk. *liečiť*, *zvoniť*), predstavujúcimi paralelné

¹ V súvislosti s takýmto prevzatím latinského sufixu F. Sławski (op. cit., s. 132) upozorňuje, že je to „kultúrna výpožička zo západu, výnimočná v praslovanskej slovotvorbe“.

² Prípady typu *príštipkár* „v min[ulosti] obuvník, kt[orý] iba opravoval obuv; pren. pejor. kto neovláda svoj odbor, kto neodb[orne], povrchné pracuje, diletant“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 591) či *šarha* „kto odstraňuje túlavé a choré psy; pren. ukrutný človek“ (op. cit., s. 734) naznačujú, že pri pomenovaniach vykonávateľov nejakého zamestnania možno očakávať skôr prenesené významy súvisiace s duševnými, a nie s fyzickými vlastnosťami človeka.

odvodeniny od príslušných substantív. „Existencia výrazov tohto druhu, ktoré sa usúvzťažňovali aj so slovesami, spôsobili rozšírenie derivačných možností sufixu *-ar' b* aj na slovesné základy. Takto na pôde jednotlivých slovanských jazykov paralelne vznikli deverbatívne nomina agentis na *-ar' b* (v starosloviencine ešte neznáme)...“ (Sławski, 2011, s. 132). Do tejto skupiny možno zaradiť slovenské substantíva typu *fajčiar, klamár, luhár, pisár, tesár* a pod.

Nazdávame sa, že k formáciám uvedeného typu patrí aj slk. dial. *chiňar*: mohlo by tu ísť o nomen agentis, t. j. činiteľské meno, od nedoloženého slovesa **chýňat' (sa)* (v nárečiach zemplínskej oblasti by malo podobu **chiňac /še/*), ktoré interpretujeme ako imperfektívum – pravdepodobne iteratívum, t. j. opakovacie sloveso – od rovnako nedoloženého **chynúť' (sa)* (zemplínske dial. **chinuc /še/*).³ K rekonštrukcii takéhoto slovenského slovesa (o jeho možnom významovom vývine porov. nižšie) nás vedie lexikálny materiál iných slovanských jazykov.

Už nemecký slavista E. Berneker upozornil vo svojom nedokončenom etymologickom slovníku slovanských jazykov na rus. dial. *chinúť'sia* „zohnúť sa (sich beugen)“ a poľ. *chynąć* „nakloniť, skloniť (neigen)“, *o-chynąć się* „ponoriť sa (untertauchen)“, na základe ktorých rekonštruoval východiskové (azda už praslovanské?) sloveso **chynōti*, 1. os. sg. prézenta **chynō* (porov. Berneker, 1908 – 1913, s. 413)⁴ – očakávanou formou jeho slovenského kontinuantu je **chynúť'*, **chyniem* (porov. vyššie).

S časovým odstupom viac ako storočia možno aspoň čiastočne spresniť informácie o ruskom a poľskom lexikálnom materiáli, na ktorý poukázal E. Berneker.

Pre rus. dial. *chinúť'sia* akademický Slovník ruských nárečí novšie uvádza dva významy: 1. ide o dokonavé sloveso s významom „nakloniť sa, nachýliť sa“ (*Dom chinulsia nabok* „Dom sa naklonil doboka“; doklady z Pskovskej

³ K predpokladanej derivácii **chynúť' (sa)*: **chýňat' (sa)* porov. z formálneho hľadiska – t. j. abstrahujúc od vidovej charakteristiky jednotlivých foriem – prípady typu spis. *ovinúť'*: *oviňat'*, spis. *zahynúť'*: dial. *pozahýňat'* „postupne prestať jestvovať, pozanikať“ (Slovník slovanských nárečí 3, 2021, s. 34) a pod.

⁴ Novšie etymologické slovníky rekonštruovanej praslovanskej slovnej zásoby – Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov... (zv. 8, 1981), Derksen (2008), Klotz (2023), Słownik prasłowiański (zv. 9; rukopis) – príslušné heslo neobsahujú. – Za láskavé poskytnutie rukopisu 9. zväzku Słownika prasłowiańskiego vyslovujeme úprimné poďakovanie vedúcej tohto lexikografického projektu Dr hab. Mariole Jakubowiczovej, profesorky Ústavu slavistiky Poľskej akadémie vied.

a Tverskej gubernie, resp. oblasti); 2. vo folklórnych textoch je toto sloveso doložené aj ako nedokonavé s významom „skláňať sa“ (*Zel'onyja rošča, kuda ty chiňošsia? Kuda veter vejet, tuda ja i chinusia* „Zelený háj, kam sa skláňaš? Kam vietor veje, tam sa aj skláňam“ – Smolenská oblasť; porov. Slovar russkich narodnych govorov 50, 2018, s. 133).

Poľské sloveso *chynąć* je písomne doložené od 16. stor.; prehľad dokladov naň – i na jeho deriváty s rôznymi predponami (*na-*, *o-*, *po-*, *s-*, *u-*, *wy-*) – z obdobia 16. a 17. stor. uvádza A. Bańkowski (2000, s. 170, s. v. *chynąć* (*się*) I.), ktorý zároveň vysvetľuje jeho význam ako „nachýliť sa, skloniť sa (k niečomu); zosunúť sa nadol, spadnúť, ponoriť sa a pod.“. Predpokladaná východisková sémantika typu „chýliť sa, nakláňať sa“ je podľa nášho názoru dobre viditeľná aj v poľ. dial. *chynięty* „o človeku: od narodenia ohnutý (skrzywiony) na jednu stranu; o strome: nachýlený“ (Słownik gwar polskich 4, 1992 – 1993, s. 218)⁵: ide o adjektívum participiálneho pôvodu, ktorému by v slovenčine zodpovedalo **chynutý*.⁶

⁵ Citované dielo obsahuje aj heslo *chynąć*: v poľských nárečiach má toto sloveso i viaceré ďalšie významy, odlišné od už zmieneneho významu „nachýliť sa atď.“ (porov. vyššie); keďže ich analýza prekračuje tematický rámec našej štúdie, na tomto mieste im nevenujeme pozornosť. Bolo by tu akiste potrebné riešiť aj neľahký problém možnej etymologickej homonymie; porov. tri samostatné slovníkové heslá (*chynąć* (*się*) I., 2., 3.) uvedené v etymologickom slovníku A. Bańkowského (2000, s. 170 – 171). – Pre sloveso **chynięti* ako etymologické východisko poľ. *chynąć* „nachýliť sa atď.“ sa už od čias E. Bernekera predpokladá etymologická súvislosť s psl. adjektívom **chylъ* (porov. napr. čes. *chylý* „nachýlený, sklonený“, slk. priezvisko *Chylý* a i.), pre ktoré Słownik prasłowiański (zv. 9; rukopis) rekonštruuje význam „nachýlený (pochylony, inclinatus); slabý (słaby, infirmus); zlý (zły, malus)“. Psl. **chylъ* je pravdepodobne odvodené (pri etymologickej rekonštrukcii **chylъ* < **skū-l-*) od ide. *(s) *keu-* „ohýbať“; porov. Słownik prasłowiański (loco cit., tam aj odkazy na ďalšiu literatúru). – V tejto súvislosti možno poukázať i na slk. dial. *pochylý* „trocha naklonený dopredu, nahnutý, zhrbený“, podľa údajov Slovníka slovenských nárečí (2, 2006, s. 922) známe v Šariši (doklad: Dlhá Lúka, o. Bardejov) i na západnom Slovensku (doklady: Veľké Rovné, o. Bytča; Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom; Smolenice, o. Trnava); porov. i priezvisko *Pochylý*, ktoré malo v r. 1995 na Slovensku 81 výskytov v 21 lokalitách, pričom väčšina jeho nositeľov žila v okrese Senica (od r. 1996 okres Skalica): Petrova Ves – 23, Holíč – 10, Radimov – 6, Skalica – 5, Trnovec – 4, Prietřka – 3 (zdroj: Databáza priezvisk na Slovensku). Vychádzajúc z etymologickej súvislosti psl. adjektíva **chylъ* a slovesa **chynięti* (porov. vyššie), považujeme za možné usúvzťažniť slk. dial. *pochylý* (**pochylъ*), majúce v svojej slovotvornej štruktúre predponu *po-*, so slovesom **po-chyniť* (*sa*) „nakloniť (*sa*) a pod.“ (**pochynięti* / *seŕ*) ako predpokladanú predponovou odvodeninu od **chyniť* (*sa*). Z takejto úvahy zároveň vyplýva, že uvedené sloveso mohlo mať v minulosti väčšie územné rozšírenie: adjektívum *pochylý* svedčí o tom, že okrem šarišských nárečí existovalo aj v západnej slovenčine.

⁶ Uvedenému poľskému dialektizmu a jeho možným genetickým i sémantickým súvislostiam sa novšie podrobnejšie venuje krakovská dialektologička M. Buławová, ktorá zaraďuje poľ.

Uvedený inoslovanský jazykový materiál umožňuje vysloviť predpoklad, že slk. dial. *chiňar* pôvodne označovalo človeka, ktorý sa *chýňa*, t. j. chýli či nakláňa, je schýlený, zohnutý, zhrbený a pod. Takýto fyzický stav (zhrbenosť) sa môže akiste spájať s ďalšími zdravotnými ťažkosťami; k ich jazykovému odrazu porov. napr. slk. dial. *krivula* „5. expr. nevládna zhrbená žena, ohnutá v chrbte“ (Slovník slovenských nárečí 1, 1994, s. 878: Staré Hory, o. Banská Bystrica) či frazeologizmus *len taká kópka ho bola* „bol vychudnutý a od zoslabenia zhrbený“ (op. cit., s. 858, s. v. *kópka*: Lukáčovec, o. Hlohovec) – takto sa dá azda dospieť aj k predstave o nezdravom, chorom, chorľavom a vychudnutom človeku, ktorú podľa všetkého odráža sémantika zemplínskeho dial. *chiňar*, ako ju zaznamenal M. Chochol (porov. vyššie).

Predložená etymologická etuda opätovne pripomína dôležitosť nárečovej slovnej zásoby pre etymologický výskum národného jazyka; k tejto problematike porov. novšie Králik (2020, s. 12 n.; tam i ďalšia literatúra). V prípade zemplínskeho dial. *chiňar* ide o výraz, ktorý má v rámci slovenského jazykového územia zrejme len relatívne nevelké územné rozšírenie (táto okolnosť mohla spôsobiť i jeho nedostatočnú filologickú dokumentovanosť a následné nezaradenie do celonárodného Slovníka slovenských nárečí⁷), napriek tomu je cenný z hľadiska rekonštrukcie starého domáceho, azda už praslovanského lexikálneho komponentu slovenskej lexiky. Z metodologického hľadiska možno zároveň pripomenúť, že – ako ukazuje aj analyzovaná lexéma – výskum v tomto smere si vyžaduje zohľadnenie materiálu iných slovanských jazykov.

LITERATÚRA

BAŃKOWSKI, Andrzej: Etymologiczny słownik języka polskiego. Tom 1 (A – K). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000. LIII. 874 s.

BERNEKER, Erich: Slavisches etymologisches Wörterbuch. Erster Band (A – L). Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1908 – 1913. 760 s.

dial. *chynięty* k názvom chorôb motivovaným „etiologickým presvedčením, že ochorenie vzniká v dôsledku nenáležite (niesprawnie) vykonaného pohybu“ (Bulawa, 2019, s. 240).

⁷ Očakávanou formou zodpovedajúceho heslového výrazu v tomto slovníkovom diele – rešpektujúcou lexikografický princíp, podľa ktorého „[n]árečové lexikálne jednotky, ktoré nemajú príslušný spisovný formálny ekvivalent a nesú znaky nespisovnosti[,] sa uvedú v takej podobe, akú by mali (pri rešpektovaní realizácií príslušných hláskových zmien a etymológii) v spisovnom jazyku“ (Slovník slovenských nárečí 1 [1994], s. 29) – by bola forma *chyniar*.

BULAWA, Monika: Nazwy chorób w gwarach polskich. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 2019. 473 s.

Databáza priezvisk na Slovensku (stav v roku 1995). Dostupné na https://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html [cit. 8. 5. 2024].

DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden: Brill 2008. 726 s.

Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij lexičeskij fond. Vypusk 8 (*xa – *jъvьlga). Red. O. N. Trubačov. Moskva: Nauka 1981. 252 s.

CHOCHOL, Martin: Jaka ší, taka ší, moja ší (zo zemplínskej lexiky). In: Kultúra slova, 2022, roč. 56, č. 5, s. 299 – 305.

KLOTZ, Emanuel: Urslawisches Wörterbuch. 2., aktualisierte und erweiterte Aufl. Wien: Facultas 2023. 391 s.

KRÁLIK, Lubor: Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí). Bratislava: Veda 2020. 176 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda 2014. 196 s.

MATASOVIĆ, Ranko: Slavic Nominal Word-Formation. Proto-Indo-European Origins and Historical Development. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2014. 221 s.

Slovar russkich narodnych govorov. Vypusk 50 (Chas – Choglok). Gl. red. S. A. Myznikov; red. vypuska O. D. Kuznecova – R. V. Gajdamaško. Sankt-Peterburg: Nauka 2018. 335 s.

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník slovenských nárečí. III. P (poza) – R. Red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

SŁAWSKI, Franciszek: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. In: SŁAWSKI, Franciszek: Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska. Wybór i opracowanie W. Sędzik, redakcja naukowa L. Bednarczuk. Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2011, s. 11 – 182.

Słownik gwar polskich. Tom 4 (Choiniak – Czarnutki). Red. J. Reichan – S. Urbańczyk. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 1992 – 1993. 650 s.

Słownik prasłowiański. Tom 9 (Cha – Chyža). Red. M. Jakubowicz. Kraków: Pracownia Słownika Prasłowiańskiego Instytutu Sławistyki PAN (rukopis).

WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA, Maria: Prasłowiańskie nomen agentis. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1974. 157 s.

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Druhé mená cudzokrajných cievnatých rastlín. 6. Druhy začínajúce sa písmenom S

MICHAL HRABOVSKÝ (*Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*) – JÁN KLIMENT (*Botanická záhrada Univerzity Komenského v Bratislave, pracovisko Blatnica*) – IVETA VANČOVÁ (*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.*)

- Sabicea mexicana* Wernham – sabicea mexická
Sabinaria magnifica Galeano et R. Bernal – sabinária veľkolepá
Saccifolium bandeirae Maguire et Pires – vreckolist Bandeirovej
Saccoloma tenue (Brack.) Mett. – pľuzgiernica tenká
Sacoglottis gabonensis (Baill.) Urb. – humir gabonský
Sageraea laurina Dalzell – sagerea vavrínová
Sakoanala madagascariensis R. Vig. – sakoanala madagaskarská
Salacia chinensis L. – salácia čínska
Salmea umbratilis B. L. Rob. – salmea tieňová
Salpichroa tristis Walp. – ľuľkatec smutný
Salvadora persica L. – salvadora perzská
Samadera indica Gaertn. – samadera indická
Santiria laevigata Blume – santíria vyhladená
Sapium glandulosum (L.) Morong – mliekarka žliazkatá
Saposhnikovia divaricata (Turcz. ex Ledeb.) Schischk. – vetrolomka rozťahnutá
Sarcandra glabra (Thunb.) Nakai – sarkandra holá
Sarcaulus brasiliensis (A. DC.) Eyma – sarkaulus brazílsky
Sarcobatus vermiculatus (Hook.) Torr. – slanoker červovitý
Sarcochlamys pulcherrima (Roxb.) Gaudich. – ramiovec najkrajší
Sarcomphalus obtusifolius (Hook. ex Torr. et A. Gray) Hauenschild – jujuba tupolistá
Sarcosperma arboreum Hook. fil. – dužinatoplodka stromovitá
Sargentodoxa cuneata (Oliv.) Rehder et E. H. Wilson – klino-drevka klinovitá
Saribus rotundifolius (Lam.) Blume – saribus okrúhlostý
Saruma henryi Oliv. – saruma Henryho
Sasaella ramosa (Makino) Makino – bambuska konáristá
Sasamorpha qingyuanensis C. H. Hu – bambušteľ čchingjüanský

- Satakentia liukuensis* (Hatus.) H.
E. Moore – satakencia rjúkjúska
- Satyrium yunnanense* Rolfe – šatôč-
ka jünnanská
- Saurauia madrensis* B. T. Keller et
Breedlove – saurávia sierramad-
reská
- Savia dictyocarpa* Müll. Arg. – sá-
via sieťovanoplodá
- Scalesia helleri* B. L. Rob. – skalé-
zia Hellerova
- Scaphium macropodium* (Miq.)
Beumée ex K. Heyne – padáčik
veľkokmenný
- Schaefferia argentinensis* Speg.
– šeferia argentínska
- Schaueria calytricha* (Otto ex Hook.)
Orb. – zlatoštet vlasokališný
- Schefflera digitata* J. R. Forst. et G.
Forst. – šeflera prstovitá
- Schima brevifolia* (Hook. fil.) Baill.
ex Stapf – skima krátkolistá
- Schippia concolor* Burret – šipia
rovnakofarebná
- Schismatoglottis scintillans*
Scherber. et P. C. Boyce – jazyko-
listovec iskriaci
- Schistostemon auyantepuiensis*
Cuatrec. – humir auyánsky
- Schizaea dichotoma* (L.) Sm. – roz-
klanka vidlicovitá
- Schizocolea ochreate* E. M. A. Petit
– schizokolea rúrkatá
- Schizolaena tampoketsana* Lowry,
G. E. Schatz, J.-F. Leroy et A.-E.
Wolf – schizoléna tampoketská
- Schizolobium parahyba* (Vell.) S. F.
Blake – papraďovník paraíbsky
- Schizomeria ovata* D. Don – schizo-
méria vajcovitá
- Schizopepon xizangensis* A. M. Lu et
Zhi Y. Zhang – tekvičnica tibetská
- Schizopetalon arcuatum* Al-Shehbaz
– klanokvietok oblúkovitý
- Schizostachyum lumampao*
(Blanco) Merr. – bambusnica lu-
mampaoská
- Schizozygia coffeoides* Baill. – schi-
zozýgia kávovníkovitá
- Schlechtendalia luzulifolia* Less.
– zlatovláska chľpaňolistá
- Schlechterina mitostemmatoides*
Harms – šlechterína mitostemovitá
- Schlegelia parasitica* (Sw.) Griseb.
– šlegelia cudzopasná
- Schnella splendens* (Kunth) Benth.
– zapletenec žiarivý
- Schoenoplectiella juncooides* (Roxb.)
Lye – škripinček sitinovitý
- Schoepfia fragrans* Wall. – brusni-
covec voňajúci
- Schotia afra* Thunb. – červenokvet-
ka africká
- Schoutenia accrescens* (Mast.)
Merr. – schautenia odrastajúca
- Schouwia purpurea* (Forssk.)
Schweinf. – prerastlica purpurová
- Schradera andina* Steyerm. – šrade-
ra andská
- Schrebera swietenoides* Roxb.
– šrebera mahagónovníkovitá
- Schwartzia adamantium* (Cambess.)
Bedell ex Gir.-Cañas – kolibríko-
vec diamantinský
- Schwenckia grandiflora* Benth.
– švenkia veľkokvetá

- Sciaphila purpurea* Benth. – tieňomilka purpurová
- Sclerocarya birrea* (A. Rich.) Hochst. – marulovník africký
- Sclerocroton integerrimus* Hochst. – sklerokrotón celistvookrajový
- Scleronema grandiflorum* Huber – skleronéma veľkokvetá
- Scleropogon brevifolius* Phil. – tvrdoštet krátkolistý
- Scleropyrum aurantiacum* (K. Schum. et Lauterb.) Pilg. – kyjačíkovec oranžový
- Sclerosperma walkeri* A. Chev. – tvrdosemienka Walkerova
- Scoliaxon mexicanus* (S. Watson) Payson – krivobyľ mexická
- Scolochloa festucacea* (Willd.) Link – ostrotrst' kostravovitá
- Scolopia mundii* (Nees) Warb. – skolópia Mundova
- Scorodocarpus borneensis* (Baill.) Becc. – cesnakovec bornejský
- Scottellia leonensis* Oliv. – skotélia sierraleonská
- Scurrula parasitica* L. – skurula cudzopasná
- Scutia myrtina* (Burm. fil.) Kurz – tńnica myrtovitá
- Scyphiphora hydrophylacea* C. F. Gaertn. – poriskovník brežníkovitý
- Scyphocephalum chrysothrix* Warb. – muškátovník zlatovlasý
- Scyphostegia borneensis* Stapf – tulcoklasovka bornejská
- Scytotepalum kamerunianum* Engl. – kosolupeň kamerunský
- Searsia tripartita* (Ueria) Moffett – sumachovka trojdielna
- Sebaea exacoides* (L.) Schinz – sebea horkolistovitá
- Secamone emetica* (Retz.) R. Br. ex Sm. – sekamona dávivá
- Securidaca diversifolia* (L.) S. F. Blake – ranostajovník rôznolistý
- Securinea antsingyensis* Leandri – sekurinea antsingyjská
- Seemannia sylvatica* (Kunth) Hanst. – zémania lesná
- Seetzenia orientalis* Decne. – zecénia východná
- Seguiera americana* L. – segiéria americká
- Selenipedium palmifolium* (Lindl.) Rchb. fil. et Warsz. – papučník palmolistý
- Selliguea crenatopinnata* (C. B. Clarke) S. G. Lu, Hovenkamp et M. G. Gilbert – mnohonožec vrúbkovanoperovitý
- Semele gayae* (Webb et Berthel.) Svent. et G. Kunkel – semela Gayovej
- Semiaquilegia danxiashanensis* L. Wu, J. J. Zhou, Qiang Zhang et W. S. Deng – orlíčkovec tansiašanský
- Senefeldera testiculata* Pittier – zenefeldera semennikovitá
- Serianthes calycina* Benth. – seriant kalíškatý
- Sericostachys tomentosa* Lopr. – lianovka plstnatá
- Sesamothamnus benguellensis* Welw. – sezamovník benguelský

- Sesamoides prostrata* (Boiss.) G.
López – sezamček rozprestretý
- Sextonia pubescens* van der Werff
– sextonia páperistá
- Sherbournia curvipes* (Wernham)
N. Hallé – kališnatka krivostop-
ková
- Shirakiopsis indica* (Willd.) Esser
– širakiovec indický
- Sibthorpia africana* L. – peniažte-
kovka baleárska
- Sicydium schiedeanum* Schldtl.
– uhorčík kožovitý
- Sidastrum paniculatum* (L.) Fryxell
– sidovec metlinatý
- Sigesbeckia glabrescens* (Makino)
Makino – lúčozákrovovka lysave-
júca
- Silvianthus tonkinensis* (Gagnep.)
Ridsdale – silviant tonkinský
- Simaba orinocensis* Kunth – simaba
orinocká
- Simira rubescens* (Benth.) Bremek.
ex Steyerl. – simira červenavá
- Sinclairia discolor* Hook. et Arn.
– sinklória rôznofarebná
- Sindora leiocarpa* Backer ex K.
Heyne et de Wit – sindora hladko-
plodá
- Sindoropsis letestui* (Pellegr.) J.
Léonard – sindorovec Le Testuov
- Sinofranchetia chinensis* (Franch.)
Hemsl. – trojlistovka čínska
- Sinosasa fanjingshanensis* N. H.
Xia, Q. M. Qin et J. B. Ni – bam-
buštek fant'ingšanský
- Sipanea ayangannensis* Steyerl.
– sipanea ayangannská
- Siparuna thecaphora* (Poepp. et
Endl.) A. DC. – siparuna čiaškata
- Siphocranion flavidum* Y. P. Chen
et C. L. Xiang – úzkotrúbkovec
žltkastý
- Siphoneugena crassifolia* (DC.)
Proença et Sobral – paramitrant
tučnolistý
- Siphonochilus aethiopicus*
(Schweinf.) B. L. Burt – rúr-
kokvet etiópsky
- Siphonostegia chinensis* Benth.
– dlhorrúrkovka čínska
- Siraitia sikkimensis* (Chakrav.) C.
Jeffrey – sladidlovec sikkimský
- Sison amomum* L. – sizón amómový
- Sladenia celastrifolia* Kurz – sladé-
nia bršlencolistá
- Smelowskia calycina* (Stephan ex
Willd.) C. A. Mey. – sutinovka
kališkata
- Smithia conferta* Sm. – škriatok
zhluknutý
- Soehrensia candicans* (Gillies ex
Salm-Dyck) Schlumpb. – ježovník
belostný
- Sohnsia filifolia* (E. Fourn.) Airy
Shaw – sonsia niťolistá
- Solanecio angulatus* (Vahl) C.
Jeffrey – starec hranatý
- Solenostemma arghel* (Delile)
Hayne – argel liečivý
- Sommieria leucophylla* Becc. – so-
miéria bielolistá
- Sorindeia batekeensis* Lecomte
– sorindeja batékéska
- Sorocea guillemianiana* Gaudich.
– sorocea gaštanolistá

- Soulamea soulameoides* (A. Gray)
Noot. – sulamea fidžijská
- Soyauxia gabonensis* Oliv. – sojoxia
gabonská
- Soymida febrifuga* (Roxb.) A. Juss.
– sojmida protihorúčková
- Sparattanthelium glabrum* Rusby
– závinkovka holá
- Sparattosperma catingae* A. H.
Gentry – karobovec caatingový
- Sparaxis auriculata* Goldblatt et J.
C. Manning – harlekýnka uškátá
- Spathicarpa hastifolia* Hook. – tul-
coplodka oštepovitolistá
- Spermacoce articularis* L. fil. – bie-
lohĺávka článkovitá
- Sphaeradenia steyermarkii*
(Harling) Harling – závitovec
Steyermarkov
- Sphaeranthus indicus* L. – bodľiačik
indický
- Sphaerophysa salsula* (Pall.) DC.
– vakovka slanistá
- Sphaerorrhiza sarmentiana* (Gardner
ex Hook.) Roalson et Boggan
– hľuzokoreňovka Sarmentova
- Sphenocentrum jollyanum* Pierre
– liečivec Jollyho
- Sphenoclea zeylanica* Gaertn. – kli-
novec cejlónsky
- Sphenostemon arfakensis* (Gibbs)
Steenis et Erdtman – plochotyčin-
kovec arfacký
- Sphenostylis zimbabweensis* Mithen
– hľuzniačik zimbabwiansky
- Sphyranthera airyshawii* Chakrab.
et Vasudeva Rao – sfyrantera an-
damanská
- Spilanthus urens* Jacq. – škvrnivec
prhľivý
- Spiraeanthemum bougainvillense*
Hoogland – spireovec bougainvillský
- Spirobassia hirsuta* (L.) Freitag et
G. Kadereit – závitnicovka dlho-
srstnatá
- Spirospermum penduliflorum* DC.
– mesiačikovník previsnutokvetý
- Spirostachys venenifera* (Pax) Pax
– tambutovník jedonosný
- Spirotheca awadendron* Fern.
Alonso – krutikvetka ekvádorská
- Spondianthus preussii* Engl. – spon-
diant Preussov
- Sporadanthus tasmanicus* (Hook.
fil.) B. G. Briggs et L. A. S.
Johnson – sporadant tasmánsky
- Staavia radiata* (L.) Dahl – stávia
lúčovitá
- Stachyarrhena acuminata* Standl.
– stachyaréna končistá
- Stachytarpheta cayennensis* (Rich.)
Vahl – vratiklas kajenský
- Stackhousia annua* W. R. Barker
– bieloklas ročný
- Staelina uniflosculosa* Sm. – ste-
helina jednokvietková
- ×*Staparesia meintjesii* (R. A.
Dyer) G. D. Rowley – staparézia
Meintjesova
- Stapelianthus madagascariensis*
(Choux) A. C. White et B. Sloane
– stapéliovec madagaskarský
- Staudtia kamerunensis* Warb.
– štautia kamerunská
- Stauntonia chinensis* DC. – stontó-
nia čínska

- Steenisia borneensis* (Valeton)
Bakh. fil. – sténisia bornejská
- Steganotaenia araliacea* Hochst.
– smlďníkovník aralkovitý
- Stegnosperma sanchezii* Medrano
et Medina – mieškovka
Sanchezova
- Stelechocarpus burahol* (Blume)
– kepelovník ovocný
- Stellera chamaejasme* L. – stelera
jazmínovitá (jazmínka)
- Stemona japonica* (Blume) Miq.
– stemona vajcovitá
- Stemonocoleus micranthus* Harms
– akianana drobnokvetá
- Stemonurus apicalis* (Thwaites)
Miers – urandra vrcholová
- Stenochlaena palustris* (Burm. fil.)
Bedd. – lianica močiarna
- Stenomeris borneensis* Oliv. – ste-
noméra bornejská
- Stenomesson aurantiacum* (Kunth)
Herb. – rúrkokvetka oranžová
- Stenopadus aracaensis* Pruski
– škridlohlavec aracásky
- Stenospermation multiovulatum*
(Engl.) N. E. Br. – úzkoplodka
mnohovajíčková
- Stenostelma capense* Schltr. – gle-
jovka kapská
- Stenostomum lucidum* (Sw.) C. F.
Gaertn. – úzkorúrkovec svietivý
- Stenotaphrum dimidiatum* (L.)
Brongn. – plazivka nesúmerná
- Stephanomeria diegensis* Gottlieb
– drôtovka sandiegská
- Stephanopodium peruvianum*
Poepp. – tapurovec peruánsky
- Stereospermum chelonoides* (L. fil.)
DC. – hadník korytnačkovcovitý
- Stevenia maximowiczii* (Palib.) D.
A. German et Al-Shehbaz – steve-
nia Maximovičova
- Steyermarkochloa angustifolia*
(Spreng.) Judz. – chudoklas úzko-
listý
- Stictocardia beraviensis* (Vatke)
Hallier fil. – povojníčka berafijská
- Stiffia chrysantha* J. C. Mikan
– štiftia zlatokvetá
- Stilbe ericoides* (L.) L. – stilba vre-
sovcovitá
- Stirlingia latifolia* (R. Br.) Steud.
– stirlingia širokolistá
- Stokesia laevis* (Hill) Greene – sto-
késia hladká
- Streblus celebensis* C. C. Berg – kri-
vodrev celebeský
- Strephonema pseudocola* A. Chev.
– strefonéma kolovitá
- Streptanthus cordatus* Nutt. – plo-
chostrapcovec srdcovitý
- Streptochaeta spicata* Schrad. ex
Nees – krutiosťovka klasnatá
- Streptogyna americana* C. E. Hubb.
– krutibliznovka americká
- Stromanthe stromanthoides* (J. F.
Macbr.) L. Andersson – stromanta
obyčajná
- Strombocarpa strombulifera* (Lam.)
A. Gray – závinok závitkový
- Strombosia ceylanica* Gardner
– strombózia cejlónska
- Strophostyles umbellata* (Muhl. ex
Willd.) Britton – bôbovka okolí-
katá

- Struchium sparganophorum* (L.)
Kuntze – strúchium pásikavé
- Struthanthus porrectus* Rizzini
– strutant napriamený
- Stryphnodendron pulcherrimum*
(Willd.) Hochr. – zvieravec naj-
krajší
- Stuhlmannia moavi* Taub. – štulma-
nia nezvyčajná
- Stylidium repens* R. Br. – peľostrel-
ka plazivá
- Styloceras brokawii* A. H. Gentry
et R. B. Foster – dvojročec
Brokawov
- Stylochaeton bogneri* Mayo – tulco-
vec Bognerov
- Stylophorum sutchuense* (Franch.)
Fedde – lastovičníkovec sečuánsky
- Stylosanthes quintanarooensis*
Gama et Dávila – stylozant quinta-
narooský
- Styphelia tortifolia* Hislop, Crayn et
Puentes-Lel. – styfélia skrútenolistá
- Sundacarpus amarus* (Blume) C. N.
Page – slivovec horký
- Suregada multiflora* (A. Juss.) Baill.
– suregada mnohokvetá
- Sutera griquensis* Hiern – sutera
griquaská
- Swartzia simplex* (Sw.) Spreng.
– svarcia jednoduchá
- Sweetia fruticosa* Spreng. – jaseník
lentiškolistý
- Swintonia floribunda* Griff. – svin-
tónia kvetnatá
- Symphionema paludosum* R. Br.
– symfionéma močiarna
- Symphorema involucratum* Roxb.
– zákrovovka obalovitá
- Synandra hispidula* (Michx.) Baill.
– bielokráska riedkosrstnatá
- Synaptolepis retusa* H. Pearson
– snovka preliačená
- Syncarpha vestita* (L.) B. Nord.
– úborovka odetá
- Syncarpia glomulifera* (Sm.) Nied.
– synkarpia klbkonosná
- Synclisia scabrida* Miers – synklízia
škrabavá
- Syncolostemon bracteosus* (Benth.)
D. F. Otiemo – pyskovka listenatá
- Synechanthus warszewiczianus* H.
Wendl. – bolka Warszewiczova
- Syneilesis aconitifolia* (Bunge)
Maxim. – klanolistec prilbico-
listý
- Synoum glandulosum* (Sm.) A. Juss.
– ružodrev žliazkatý
- Synurus pungens* (Franch. et Sav.)
Kitam. – lopúchovec pichľavý
- Syrrheonema fasciculatum* Miers
– syreonéma zväzkovitá

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Mali nezbedníci v slovenských nárečiach (1. časť)

MILOSLAV SMATANA

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, v. v. i.

Keď sme pred časom načreli do bohatej studnice írečitých slov slovenských nárečí, podarilo sa nám vrchovato naplniť pomyselný pohár, a to po väčšine lexémami s čiastočne tabuizovaným príznakom, vlastne expresívnymi slovami, ktoré sme výberovo predstavili na stránkach Kultúry slova v príspevku *Šťavnato, ale s mierou (O niektorých nadávkach v slovenských nárečiach; 2018, č. 4, s. 216 – 222)*. Ukázalo sa, že slová predstaveného typu dokážu naplniť aj podstatne objemnejšie nádoby a úmysel systematicky ich roztriediť nie je jednoduchá úloha. Naše úsilie o ich čo i len rámcovú klasifikáciu v zmienenom článku dokázalo vytvoriť iba čiastočnú predstavu o triedení opísanej lexikálnej množiny. Prezentované slová, ako napríklad *ažgraba, bitang, bambúch, kobza, koľužník, mitrha, naničhodník, nepodarok, odmena, papľuh, patchor, potvora, šarvanec, pipchor, podmorok* a i., ktoré pomenúvajú neposlusné, nespratné decko, alebo *bačadlo, huliňa, mravčiak, mrňa, mrnda* a i., čo sú vlastne prezývky pre ľútostivé, plačlivé dieťa, však zreteľne naznačili bohatosť a variabilitu výrazov tohto typu v slovenských nárečiach.

V aktuálnom príspevku ponúkame prisľúbený návrat k predstavenej téme a pohľad na jeden zo zdrojov dravej tematickej bystriny, ktorú tvoria nárečové expresívne pomenovania (prezývky) detí, resp. nedospelých osôb. Postupne sa zameriame na zmapovanie prezývok, t. j. vedľajších pomenovaní podľa charakteristických vlastností detí, ktoré odrážajú v zásade skôr ich pozitívne psychické (duševné) vlastnosti či charakteristické prejavy, a následne (viac-menej kvôli komplexnosti spracovania témy) aj na pomenova-

Článok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA Slovník slovenských nárečí č. 2/0114/22.

Názvy obcí a ich okresov uvádzame v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

nia odrážajúce príznakový fyzický vzhľad alebo konanie primárne detských jedincov, t. j. urážajúce, hanlivé označenia či hrubé výrazy (nadávky).

Pri naznačenom tematickom vymedzení a stanovených kritériách výberu slov sa pozornejším používateľom jazyka určite v mysli nevdojak vybaví celá skupina výrazov, spravidla používaných aj v bežnej slovenčine (príp. jej spisovnej podobe), ktoré s nimi korešpondujú, napr. huncút, lapaj, loptoš, nepodarenc, neposedník, nezbedník, šarvanec, šibal, uličník a i. Uvedené lexémy vnímame vo všeobecnosti ako viac-menej žartovné slová s takpovediac láskavým štylistickým podfarbením, ktoré príznačne vystihujú vlastnosti, prejavy, správanie atď. označovanej osoby.

Prirodzene, aj slovenské nárečia disponujú rovnakými alebo podobnými slovami (príp. ich fonetickými variantmi), ale navyše i výrazmi, ktoré sa zriedkakedy objavujú (príp. vôbec neprenikli) do bežných (štandardných) či spisovných prehovorov. K najfrekvencovanejším patria lexémy *čirkáš*, *galgan*, *koťuha*, *kujon*, *lagan*, *nezdara*, *nezdarník*, *nepodara*, *nezbeda*, *rozpustenec*, *roztopašník*, *pochábel*, *prostopašník*, *samopašník*, *sopliak*, *sopľoš*, *šidlo*, *šinter* a mnohé iné¹.

Už zbežný pohľad na doteraz vymenované slová nám dovoľuje vysloviť o nich nasledujúce všeobecnejšie konštatovania:

a) takmer bez výnimky sú poznačené dávkou expresivity (expresívnym príznakom) na rozličnom stupni, často sú to výrazy žartovné, pejoratívne, nezriedka môžu mať nádych príznačný pre vulgarizmy (preto na ich bežnú – štandardnú expresivitu v ďalšom texte osobitne neupozorňujeme);

b) ich prítomná dávka expresivity sa pohybuje na osi neutrálnej – expresívnej – pejoratívnej – vulgárnej, a to aj v rámci jedného výrazu, ktorý môže evokovať (podľa situácie) rôzne asociácie (od milých, láskavých, prívetivých cez zhoršujúce, hanlivé, urážajúce až po neslušné, hrubé, ordinárne);

c) niektoré z nich sa celkom bežne využívajú na označenie osôb mužského i ženského pohlavia (v zaujímavých, príp. nezvyklých prípadoch uvádzame exemplifikáciu v oboch rodoch);

d) pomerne často platí, že prezentované výrazy nemusia označovať výlučne detských jedincov, t. j. môžu slúžiť i na pomenovanie dospelých, príp. dospievajúcej osoby;

¹ Nárečové slová uvádzame na tomto mieste v tzv. pospisovnenej podobe.

e) mnohé (najmä menej známe či frekventované) môžu mať charakter individuálneho (príp. situačne, momentálne, ad hoc ap.) vytvoreného výrazu;

f) nezriedka bývajú sprevádzané určujúcim (bližšie špecifikujúcim) opisným prívlastkom (prídavným menom), napr. malý, veľký, (po)riadny, nepodarený, pekný, hrozný, strašný, ukrutný, divoký a pod.

Ukazuje sa, že určujúcim, resp. rozhodujúcim podnetom na použitie konkrétneho výrazu sú okolnosti sprevádzajúce danú komunikačnú situáciu; tie môžu priamo vyvolať (popri iných) aj slovnú reakciu prítomných účastníkov, napr. použitím niektorého z adekvátnych výrazov, vystihujúcich správanie malého nezbedníka.

Vari najčastejším výrazom, ktorý sa veľmi často používa ako výkladové slovo pre iné nárečové slová tohto typu, je podstatné meno *lapaj*, známe vo význame „huncút, figliar“ v nárečiach takmer na celom Slovensku: *Takí tré lapajá išli hore cestou* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín), *Ti si mi ale porádni lapaj, furt si s tima džiafšeti!* (Kameňany, o. Revúca), *Tu ho máš, jakí lapaj s ňeho virástov!* (Veľká Maňa, o. Vrāble), *Pravda, takí chlapci, takí lapaji, mi sme dobre vedeli, že d'e sú čerešne, tí najskoršé* (Kamanová, o. Topoľčany).

Pomerne častý je celoslovenský výraz *huncút* a najmä v stredoslovenských nárečiach rozšírené slovo *šibal* – obe označujú vtipného, prefikaného a šikovného chlapca (príp. dievča): *Mala son takiho huncúta doma* (Lišov, o. Krupina), *Huncúd veľkí s neho bov* (Bučany, o. Hlohovec), *No a tota mala Marija, ta to bula huncut, ta vona fše take daco vidumala* (Sokol', o. Košice), *A bov takí chlapec, šibal, čo ved'e u dobre skali hádzať* (Priekopa, o. Martin).

Identický význam majú aj v niektorých nárečiach hojne využívané slová *kujon* (*kujón, kujon*) a *koťuha, koťužník*: *Ti si mi veľkí kujon!* (Kameňany, o. Revúca), *Añi bis nepovida u, že je s ňeho takí kujón* (Jablonové, o. Malacky), *Dze to skric pret tim kujonom?* (Smižany, o. Spišská Nová Ves), *kujon* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín); zintenzívnené spojenie *kujon kujonskí* pomenúva v Mošovciach (o. Martin) veľkého huncúta, prešibanca; *To vám bov koťuha chlapec* (Košťany nad Turcom, o. Martin); v okolí Prievidze a Zvolena bolo zaznamenané slovo *koťužník*: *Koťužníka ñig veru ñeoklame* (Donovaly, o. Banská Bystrica), *Takí koťužník chlapčisko!* (Prievidza). Oba tieto výrazy často slúžia aj ako nadávky.

Bežným pomenovaním pre malé dieťa (chlapca i dievča) je stredoslovenský a západoslovenský nárečový výraz *fafrnok* (*fafrňoch*): *Takí fafrnok, sotvá si vie sopel utrieť, a čo si tí u_šetko dovoľuje!* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa), *Bių sem enem takí fafrňoch, keď mi umreli otec* (Jablonové, o. Malacky), *Añi od zeme hu ñeñi vidzec, takí fafrnek, aľe bačí jako kebi hu na rohi bral'i* (Rajec, o. Žilina). Podobnými sú záhorské výrazy *frfo* a *frfeñ*: *Ti frfo uripani!* (Brodské, o. Skalica), *Takí frfeñ, a jak to uš ví jezdiť na picigli!* (Skalica).

V stredoslovenských i západoslovenských nárečiach je rozšírený aj známy výraz *loptoš*: *Ti si už len loptoš!* (Likavka, o. Ružomberok), *Vidžiž ho, loptoše, ani kus se neusiluje!* (Kameňany, o. Revúca), *Dobre merkuj toho loptoša, abi z volačím nebaštrnguvav!* (Červeník, o. Hlohovec), *Čé si ti za loptoša?* (Papradno, o. Považská Bystrica). V nárečiach na celom Slovensku poznajú vo význame „huncút, lapaj, šibal“ slovo *beťár*: *Aľe je to za beťár, ten váž Milo!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín), *To je velikí beťár, ñeñi s ñim možná vidržat'* (Kubrica, o. Trenčín), *Ej, no ti ši beťar, Janku!* (Smižany, o. Spišská Nová Ves).

Zastarávajúci výraz *šinter*, pôvodne vo význame „šarha“ (teda človek, ktorý odchyťava túlavé a choré psy), sa najmä v západoslovenských (ale napr. aj v niektorých stredoslovenských, napr. oravských a topoľčianskych, menej vo východoslovenských) nárečiach rozšíril aj vo význame „nezbedné samopašné dieťa, šibal, huncút“: *Najvačím šintrom bol malí Tono* (Bobrov, o. Námestovo), *Suseda, a čo henten váš šinter najmlačí, nemá už dávno spac?* (Rajec, o. Žilina), *To chlapčisko je aľe šinter, vivede aj hada!* (Dunajov, o. Kysucké Nové Mesto), *To bov zas takí vibijani šinter, že čo d'e zľeho sa spravilo, šade mosev bit* (Hrušovany, o. Topoľčany), *Vel'ki šinter bol* (Žakarovce, o. Gelnica).

Na strednom i západnom Slovensku je pomerne rozšírený výraz *čvirik* odvodený od citoslovca napodobňujúceho zvuk vrabcov a označuje malé dieťa, chlapca, príp. slabého nevyrasteného človeka (niekedy používaný aj ako mierna nadávka): *Tento čvirik sa mi ždi len sukñe drží* (Ležiachov, o. Martin), *Bež dzesik, ti čvirik!* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom).

Viaceré doklady primerane dokumentujú tvrdenie, že prezentované slová sú príznačné paralelným (negatívnym i pozitívnym) využitím, a teda

môžu jednak označovať dospelú osobu (s negatívnou vlastnosťou) a jednak pomenúvať (obyčajne žartovne) dieťa s typickým láskavo pozitívnym podfarbením. Napríklad *anciáš* môže byť nielen zlý (dospelý) človek, ale tiež samopašné dieťa, lapaj: *Jój, a ten najmenší lagaňisko, to bol riadni ancijáš!* (Rajec, o. Žilina), *Ja veru ňebudzem takeho dil'onga hovac, ancijaša!* (Smižany, o. Spišská Nová Ves).

Podobne i slová *zbojník* (kto zbíja, lupič), *raubír* (loter, zbojník, pytlík), *živáň* (pôv. zastar. zbojník), *loter* (zlý človek, zločinec, gauner) a aj nie celkom bežné slovo *rozavús* (tiež *rozavúst*, *rozavust* – útočný človek slovné urážajúci iných), teda výrazy označujúce v prvom rade osobu, pre ktorú sú charakteristické predovšetkým negatívne aktivity či činnosti, prechádzajú s (viac či menej vnímaným) príznakom preháňania, zveličovania aj na označenie malých nezbedníkov či nadmieru živých detí: *Henten Marišin Janko, to je takí zbojňig malí, šaje musí bic, dze sa čosi meľe* (Domaniža, o. Považská Bystrica), *Susedvo klukan, to je veľkí loter* (Čičmany, o. Žilina), *Čo nemá rozumu ten tvoj chalaňisiko, živáň jakisi, po cudzih zahradáh zháňac?!* (Šuja, o. Žilina), *To chlapčisko, to ból strašni raubír!* (Ivanka pri Dunaji, o. Bratislava), *Ti rozavúz akisi!* (Košťany nad Turcom, o. Martin), *S toho rozavusta aňi na vojňe ňižd ňevikrešú!* (Prochot, o. Nová Baňa).

Je zrejmé, že malé deti prirovnávame k niečomu (napr. k zvierat'u, veci) najmä na základe ich nápadnej príznakovej vlastnosti, ktorá prirovnávaný objekt pripomína alebo charakterizuje, napr. *ostriež* (obratnosť, šikovnosť): *To malé je jako ostreš* (Stráže nad Myjavou, o. Senica); *sršeň* (prechkosť, srditosť): *Ňedá pokoja to malé, takí sršeň, f_kuse čosi potkúša!* (Rajecká Lesná, o. Žilina); *krpec* (malé rozmery), *šidlo* (vrtkosť, pohyblivosť, pribojnosť): *On je krpec, to je pravda, ale sili má za veľkého* (Návojojce, o. Topoľčany), *Ten krpedz malí, to je také šidlo, furd nemá pokoja, chvíľu ňeposedzí* (Rajec, o. Žilina); *štamprlík* (malý, drobný vzrast): *Ten ich starší, to je riadne chlapčisko, aľe ten mlačí, to je takí štamprlík, čo ho od zeme ňeňi vidzec* (Domaniža, o. Považská Bystrica); a výraz s podobnou motíváciou *rumpel'* (pôvodne nádobka na pálenku, niekedy sklenená s dlhým hrdlom, ale aj chlapec, ktorý vystrája šibalstvá, nezbedník): *Tak sa prešustov ten malí rumpel pot stól, ani nevím, jako zmizov* (Červeník, o. Hlohovec), zdrobnene *rumpľiček* (Čierny Balog, o. Brezno).

Časté sú i prirovnania k nadprirodzeným bytostiam typu *anjel* (symbol alebo zosobnenie dobra, vznešenosti, láskavosti): *To ňeňi dzecko, to je aňjel, dob-runké je, furt spinká* (Rajec, o. Žilina); *čert, lucifer* (primárne ako stelesnenie zla, zlosti, no v prípade samopašného dieťa a aj neposlušnosti, neposednosti, vzdorovitosti): *Takí čerd ból se mna téš* (Chocholná, o. Trenčín), *Te si lucifer!* (Turíčky, o. Lučenec), *To je lucifer chlapšisko!* (Turčok, o. Revúca). V nárečiach je známa aj zdrobnená podoba *čertíča* (neposedné, šantivé, neposlušné dieťa): *Ten Jaro, to ti je tieš takuo čertíča, chvíľu ňeposedí na jedno_mieste* (Ležiachov, o. Martin). V niektorých uvedených výpovediach badať zjavnú hnevlivú (podráždenú) reakciu na správanie malého neposlušníka.

Výrazne záporné asociácie vyvolávajú prezývky (vlastne nadávky) do-ložené z viacerých nárečí na Slovensku, napr. *papluh* (*papluh, papľuch*): *Ňepapuluj, ti papluch jeden!* (Návojevce, o. Topoľčany), *Aleže nefeče-guj, neotfrkuj, papluch edon nanižhodní!* (Brusník, o. Revúca), *Papľuch, aľe vivádzá!* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Ščilej dzejakí paplusi fajčá* (Bošáca, o. Trenčín); *paprák* (neposedné, príliš živé dieťa alebo dotiera-vý, neodbytný chlapec): *S takím paprákom najlepšie sedzed doma* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom), *paprák* (Brodské, o. Skalica); *paskuda* (okrem iných významov aj zlé, neposlušné dieťa): *Ale tot chlap-šisko, aká je to paskuda!* (Kameňany, o. Revúca), *Furd vreští tá paskuda* (Rochovce, o. Rožňava); *patchor* (fagan, fafrnok, šarvanec – aj ako nadáv-ka), *pikart* a *pipchor* (obe označujú neposlušné dieťa): *Te patchor malej!* (Turíčky, o. Lučenec), *Te pipchor malej, d'e si bou?* (Kalinovo, o. Lučenec), *Ta to pikart, ten muj chlopec* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); a gemerské slovo známe z okolia Revúcej *riadivo* (neporiadnik, lagan): *Ale si ti lem ráďivo!* (Revúca), *Ej, to je ráďivo, tod Martin!* (Sirk, o. Revúca).

Obdobne pôsobia aj slová z oblasti považských a trnavských nárečí *podštrk* (zvedavé, všade sa strkajúce dieťa) a výraz známy z okolia Vrábel', Prievidze a Trenčína *pupák* (naduté, neznášateľné, samopašné, nezbedné dieťa): *Nevestiná Anička, to je takí potštrk, na šecko je dotřzná, uš má ro-zumu jak stará remunda* (Červeník, o. Hlohovec), *Ten jejích chlapšisko ból takí počtrg zvedaví, huncúckí* (Brestovany, o. Trnava), *Zaseg nám hru poka-zev, já sa uš s takím pupákom viádz rázi ňehrám!* (Veľká Maňa, o. Vrábľa), *To je takí pupák sprostí* (Poruba, o. Prievidza), *Dočkaj len, dočkaj, já tebe, pupák soplaví, dán, plote diéri robit!* (Skalská Nová Ves, o. Trenčín).

Záporné konotácie prevažujú aj v nárečových výrazoch *fagan* (nezbedné dieťa, najmä chlapec) na strednom a západnom Slovensku: *Fagane mi oblog vibeli* (Kociha, o. Rimavská Sobota), *Ale tí moji fagaňi sa takí d'eng-lavoši* (Málinec, o. Lučenec), *Ale čo, hinten fagan po mňa hoďeŕ kameň* (Návojevce, o. Topoľčany), *Búl son fagan, peď rokóf mi snad bulo* (Dolná Súča, o. Trenčín); *bitang*, príp. *bitanga* (huncút, lapaj, naničhodník, aj ako nadávka), známe hlavne z hontiansko-novohradských, gemerských a východoslovenských nárečí: *Že be si ňigda ňeboŕ o ňom poviedaŕ, že je takí bitank* (Veľká Ves, o. Lučenec), *Mam ja ale kriš s tim mojim bitangom* (Hatalov, o. Michalovce), *No a ja bula kuščok taka bitanga* (Sobrance); *lagan* (neposlúšnik, huncút, pobehaj): *Mať takichto laganvo viac, tak sa načisto zblázňim!* (Čičmany, o. Žilina); a v severošarišskom slove *obervus* (lapaj, šibal): *Ta to obervus, s pekla obnoha!* (Dlhá Lúka, o. Bardejov).

Citeľnou dávkou expresivity poznačené slovo *holomok*, známe z českého jazykového prostredia v podobe *holomek* vo viacerých významoch², využívajú na označenie naničhodného človeka, ničomníka či lapaja aj na Slovensku v okolí Prievidze: *Holomog ňerovzvažití!* (Prievidza), *Myjavu: Holomekg jakisik, šak ta ja naučim po kostele hvízdat!* (Brezová pod Bradlom, o. Myjava) a poznajú ho i na Orave: *holomok* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín), pričom práve v oravských nárečiach to môže byť aj „mladý, nedorastený chlapec, výrastok“: *Boŕ som iba holomok, ke_com začau pást'* (Medzibrodie nad Oravou, o. Dolný Kubín), *Takieho holomka chová v dome* (Krivá, o. Dolný Kubín).

Cieľom nášho príspevku nie je hľadať etymologické súvislosti a pôvod prezentovaných slov (hoci pôvod i etymológia viacerých z nich sú pozoruhodné³), prvoradým zámerom je v naznačených súvislostiach ukázať rôznorodosť a početnosť existujúcich nárečových lexém. V niektorých prípadoch majú však prezývky (pomenovania) očividnú a jasnú motiváciu. Takými sú napríklad slová *nepodarenec*: *Ve_to takí nepodaredz ako mu*

² Napr. 1. zlý muž al. chlapec, darebák; nezbedník, uličník 2. hist. prisahaŕny sluha, najmä v službách súdnej a správnej verejnej moci, dráb (porov. napr. Slovník spisovného jazyka českého, 1989, 2011). Slovo *holomok* spracúva i Slovník slovenského jazyka (1959) vo významoch 1. katov pomocník a 2. darebák, ničomník, lotor.

³ Porov. napr. slová *beľár*, *fagan*, *frkan*, *galgan*, *huncút*, *lagan*, *lapaj*, *loptoš*, *koťuha*, *šinter* v Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (Králik, 2015; s. 68, 156, 171, 175, 213, 315, 318, 332, 294, 579).

otec (Kameňany, o. Revúca), *Susedove chlapedz je takí ňepodareňec, ňekce ňikoho poslúchaťi* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), *Ten ňepodareňedz zaz vibrál fľáčkón* (Bošáca, o. Trenčín); *neposlúšník: Ťi neposlúšnig edon, naš tam ideš, koj ťe nekcú!* (Mokrá Lúka, o. Revúca), *Ňiž ňespravev, čo som mu roskázala, ňeposlúšník, ale hrav sa celé doobed'ě* (Lapáš, o. Nitra).

Podobnými lexémami je trojica slov *nezbedník*, *nezbeda* a *nezdara*, všetky sa používajú v súvislosti s nezbedným dieťaťom v mnohých nárečiach na Slovensku: *To je lem nezbedník tod váž Ondro!* (Kameňany, o. Revúca), *To ci máme ve famíľiji takú malú ňezbedu!* (Prosné, o. Považská Bystrica), *Daj uš pokoj, ti ňezdara jenna krpatá!* (Bošáca, o. Trenčín), *Ked bių myučí, bių preveliká nezdera* (Kunov, o. Senica). Slovo *nezbedník* (*nezbeda*) má v niektorých nárečiach i ženskú podobu: *Ani vešeru bi som nedal také nezbednici* (Kameňany, o. Revúca), *ňezbednica* (Mošovce, o. Martin). Zo Záhoria a z považských nárečí poznáme výrazy *rozvirenenec*, *rozkolienok* (samopašný chlapec, lapaj, roztopašník, nezbedník): *Enem sa poďivajte na teho rozvireнца, jag vivád'á!* (Kátov, o. Skalica), *roskolienek* (Brodské, o. Skalica).

Zjavnú motiváciu badať aj pri tvorení nárečových výrazov, ktoré prenikli len v malej miere alebo sa vôbec nedostali do bežne hovorenej slovenčiny, a tak sú pomerne neznáme a neobvyklé. Takým je napr. slovo *motoch* signalizujúce, že je reč buď o neposednom dieťati, ktoré neustále zavadzia a motá sa pod nohy, alebo o niekom, kto všetko popletie (významovo blízke slovu *motovidlo*): *Šad'e sa mi tento motoch pľeťie popod nohi* (Mošovce, o. Martin), *motoch* (Králiky, o. Banská Bystrica; Turíčky, o. Lučenec); slová *krútielka*, *kotúľka* (t. j. neposedné dieťa): *Toto mojo d'it'a je len taká krútielka* (Tisovec, o. Rimavská Sobota), *Tá tvoja malá kotúľka šetko polozi!* (Rajec, o. Žilina); *liepadlo* (dieťa štvrajúce sa, loziace na vysoké predmety alebo miesta): *To naše d'iouča je ňeposedné l'iepädlo, šad'e musi biť* (Mošovce, o. Martin); a *omrzlo* (človek – najmä dieťa –, ktorý nedá pokoj a neustále otravuje, domrza): *Hibaj medi deti, ti omrzlo jakésik, a nepokúšaj!* (Myjava). Slovo *mrvenina* označuje v nárečiach predovšetkým pomrvené stebľá obilia, mrvu, no niekde aj nepokojné, neposedné dieťa (obyč. pri výčitke) tak, ako ho používajú napr. v Papradne (o. Považská Bystrica): *Ťi mrveňina jakási!*

Ďalšie menej časté a známe, no zaujímavé a pozoruhodné slová z opísaného tematického celku predstavíme v pokračovaní príspevku v nasledujúcom čísle.

LITERATÚRA

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

KRÁLIK, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.; 2., opr. vyd. Bratislava: Veda 2022. 704 s.

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Slovník slovenských nárečí. 1. – 3. (A – R). Red. I. Ripka, A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1994, 936 s.; 2006, 1066 s.; 2021, 816 s.

Slovník spisovného jazyka českého. 2., nezm. vyd., 8. svaz. Praha: Academia, 1989 (Ústav pro jazyk český. 2011. <http://ssjc.ujc.cas.cz>)

SMATANA, Miloslav: Šťavnato, ale s mierou (O niektorých nadávkach v slovenských nárečiach). Kultúra slova, 2018, č. 4, s. 216 – 222.

ROZLIČNOSTI

Potrebujeme výraz mandatórny?

Dostali sme podnet na napísanie príspevku o prídavnom mene *mandatórny*, ktoré sa podľa pisateľa v administratívnom texte použilo nevhodne, lepšie by boli výrazy *obligatórny* alebo *povinný*.

Pozrime sa bližšie na prídavné meno *mandatórny* – slovo cudzieho pôvodu so slovtvorným základom *mandat-* a príponou *-órny*. V slovenských výkladových slovníkoch doteraz spracované nie je, no podľa dokladov v textovom korpuse¹ sa v jazykovej praxi využíva, aj keď jeho výskyt v súčasnosti nie je veľmi vysoký a nachádzame ho najmä v administratívnych a publicistických textoch. Výraz *mandatórny* sme zaznamenali vo význame „povinný zo zákona; nevyhnutný na základe zákona, záväzný“. Najčastejšie sa používa v slovnom spojení *mandatórne výdavky*, prípadne *mandatórne výdaje*. Uvádzame niekoľko príkladov (vybrali sme také príklady, v ktorých je význam slova *mandatórny* jasný), pričom vo viacerých dokladoch sa slovo *mandatórny* aj dovysvetlilo: *Tu i tam totiž platí, že štyri pätiny rozpočtu tvoria tzv. mandatórne, čiže zo zákona povinné výdavky.* (Týždeň, 2009) – *Medzi obligatórne, resp. mandatórne výdavky rozpočtu patria mzdy a odvody zamestnancov verejnej správy, sociálne dávky, poisťné štátu za penzistov či za ženy na materskej, náklady na dlh či stavebná prémie.* (demagog.sk) – *Menej výkonní učitelia totiž pod tlakom systematicky aplikovaného hodnotenia akademickej produktivity odchádzali dobrovoľne do penzie ešte pred dosiahnutím mandatórnej dôchodkovej vekovej hranice.* (ekonomika.etrend.sk)

Prečo sa tento výraz doteraz lexikograficky nespracoval? Odpoveď sa zdá jednoduchá. Pevnou súčasťou slovnej zásoby slovenčiny je prídavné

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský právopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚLEŠ SAV, v. v. i. [cit. 3. 6. 2024]

meno s rovnakým významom *obligatórny*, ktoré zachytáva už starší Slovník slovenského jazyka (II, 1960). V Slovníku súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ, 2021) sa spracovalo s významom „ktorý sa musí alebo má vykonať, splniť ako nevyhnutnosť, povinný, záväzný, nevyhnutný“ aj s uvedením synonyma *obligátny* a opozita *fakultatívny*, medzi terminologickými spojeniami je aj spojenie z administratívy, práva a ekonomiky *obligatórne výdavky* „legislatívne povinné finančné prostriedky, ktoré sú nevyhnutné pre chod verejného sektora“. V Synonymickom slovníku slovenčiny (2004) nájdeme pri tomto prídavnom mene ďalšie vhodné synonymné výrazy *povinný* a *záväzný*.

Odkiaľ sa vzalo prídavné meno *mandatórny*? Doteraz sa v uvedených slovníkoch spracovali dve adjektíva z podstatného mena *mandát*: *mandátový* s významom „súvisiaci s mandátom, volenou funkciou v niektorom zastupiteľskom zbore; majúci mandát“ a *mandátny* s významom „súvisiaci s mandátom, poverením, príkazom, plnou mocou na nejaký úkon; vzťahujúci sa na mandát“ (SSSJ, 2015). Vzhľadom na súčasný výrazný vplyv angličtiny na slovenský jazyk sme prirodzene overovali spracovanie slova *mandatórny* v prekladových a anglických výkladových slovníkoch. Zdá sa, že náš predpoklad bol správny – výklad adjektíva *mandatory (for somebody) (to do something)* „required by law“ („vyžadovaný zákonom“, voľný preklad autorky) v elektronickom Oxford Learner’s Dictionary² potvrdzuje, že prídavné meno *mandatórny* bolo do slovenčiny prevzaté z angličtiny. Nevieme, čo viedlo používateľov k využitiu tohto slova. Mohlo ísť o pragmatický dôvod, pocit, že výraz lepšie vystihuje pomenovaný jav, alebo snaha o vytvorenie dojmu internacionálnosti dokumentu. Možno to je len dôsledok mechanického, doslovného prekladu z angličtiny.

Príklady použitia prídavného mena *mandatórny* ukazujú aj jeho iný význam, napr. *Avšak, ak dychová frekvencia pacienta klesne alebo vznikne centrálné spánkové apnoe, záložná frekvencia prístroja zapne navýšenie tlaku na inspiračný a vznikne tak mandatórny nádyh.* (portal.lf.upjs.sk) – *Adaptívny ventilačný režim udržiavajúci minútovú ventiláciu pri kombinácii mandatórnej a spontánnej ventilácie pacienta, regulujúci mandatórne dychy a frekvenciu v uzavretej slučke...* (uvostat.sk). Ako vidíme, doklady sú

² <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

z oblasti zdravotníctva a adjektívum *mandatórny* sa tu používa v súvislosti s ventilačným prístrojom určeným na nepretržitú alebo prerušovanú podporu dýchania a umelú pľúcnu ventiláciu u pacientov, ktorá je založená na pevne stanovenej frekvencii a čase trvania inšpirácie (je *mandatórna*)³. Ďalším príkladom je zjavne nevhodné použitie tohto prídavného mena v doklade *Už sme hovorili, že bude vydávať licencie obligatórne, a ak došlo k pochybeniu, odoberať ich mandatórne, teda v spolupráci s niekým.* (Sestra, 2002).

Okrem podoby *mandatórny*, v ktorej sa uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení (predposledná slabika je dlhá a posledná krátka), sa v korpuse vyskytujú aj doklady na podobu *mandatorný* s dĺžkou na poslednej slabike. Takáto podoba je však v slovenčine nenáležitá, na čo už v minulosti upozornil na stránkach Kultúry slova J. Kačala vo svojej štúdiu *Ustaľovanie kvantity v prídavných menách utvorených z cudzojazyčných základov. Prídavné mená so zakončením -érny*, nadväzujúc na svoj starší príspevok *Aká je kvantita v slove legitímny*. Na porovnanie v Novom akademickom slovníku cizích slov (Academia, 2005) nájdeme aj ekonomický a právny termín *mandatorní* so slovným spojením *mandatorní výdaje štátného rozpočtu* „zákonem stanovené výdaje, které nemůže vláda měnit bez změny příslušné zákonné normy (např. důchody, nemocenské dávky apod.)“. Možno predpokladať, že na používanie adjektíva *mandatórny* (i podoby *mandatorný*) v slovenčine mala vplyv popri angličtine i čeština.

Na záver môžeme konštatovať, že prídavné meno *mandatórny* registrujeme v korpusových textoch zatiaľ v malej miere. Predpokladáme, že jeho používanie sa rozšírilo pod vplyvom angličtiny aj češtiny. Vzhľadom na to, že v jazykovej praxi sú v tomto význame všeobecne rozšírené adjektíva *obligatórny*, *obligátny*, resp. domáce *povinný* či *záväzný*, je otázne používanie ďalšieho cudzieho slova s rovnakým významom, a to najmä preto, že ide prevažne o odbornú terminológiu, kde sa preferuje jednoznačný termín. Pripomíname, že aj existencia adjektív odvodených od rovnakého základového slova s odlišným významom (*mandátny*, *mandátový*) môže viesť k nesprávnemu používaniu výrazu. Uvidíme, či sa frekvencia používania adjektíva *mandatórny* v budúcnosti zvýši. Oproti nášmu argumentu, že si vystačíme s domácimi ekvivalentmi (*povinný*, *záväzný*) či už ustálenými la-

³ Informáciu o zdravotníckej pomôcke sme čerpali zo stránky Ministerstva zdravotníctva SR <https://kategorizacia.mzsr.sk/Pomocky/>.

tinizmami (*obligatórny, obligátny*), stojí totiž fakt, že aj v češtine a angličtine sa používajú obidve adjektíva – *mandatorní* aj *obligatorní, mandatory* i *obligatory*.

Judita Páleníková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

KAČALA, Ján: Aká je kvantita v slove legitímny. In: Kultúra slova 1991, roč. 25, č. 8, s. 278 – 279.

KAČALA, Ján: Ustáňovanie kvantity v prídavných menách utvorených z cudzojazyčných základov. Prídavné mená so zakončením -érny. In: Kultúra slova 2015, roč. 49, č. 4, s. 193 – 208.

Nový akademický slovník cudzích slov. A – Ž. Hl. red. J. Kraus, Praha: Academia 2005. 880 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 1 100 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2021. 1 128 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Interdisciplinárny okrúhly stôl o nárečových podobách v úradných geografických názvoch

Ústav českého jazyka Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity a Etnologický ústav Akadémie vied Českej republiky, v. v. i., usporiadali 15. novembra 2023 na pôde Masarykovej univerzity v Brne seminár – „kulatý stôl“ – s názvom *Náreční tvary v úředních názvech*. Cieľom podujatia bolo otvoriť priestor na diskusiu o možnostiach a úskaliach štandardizácie zemepisných názvov (toponým) a využívania nárečových podôb v štandardizovaných, úradných názvoch a na mapách. Na seminári sa zúčastnili vedeckí a odborní pracovníci z rôznych odborov, ktorých sa štandardizácia geografického názvoslovia pri ich práci bezprostredne dotýka. Svoje názory a pohľady predstavili predovšetkým českí onomastici, dialektológovia, historici, etnológovia či geografi a členovia Názvoslovnej komisie Českého úradu zeměměřického a katastrálního. Za Etnologický ústav AV ČR privítal hostí Přemysl Mácha a za Masarykovu univerzitu Michaela Boháčová.

Podujatie otvorila úvodným referátom *Standardizace zeměpisných jmen v České republice* Irena Švehlová, tajomníčka Názvoslovnej komisie Českého úradu zeměměřického a katastrálního. Predstavila ciele a výsledky komisie a authority, ktoré mali významný podiel na jej práci od r. 1918 po súčasnosť, priebeh procesu štandardizácie zemepisných názvov v ČR a súčasné výstupy komisie aj v podobách publikácií, online portálov, databáz a mapových diel so štandardizovanými názvami. Upozornili by sme predovšetkým na aktuálnejšie práce *Index českých exonym* (2019, obnovené vydanie), *Historická jména ČR* (2019, 1. vydanie) a *Jména států a jejich územních částí* (2021, obnovené vydanie). Je nutné doplniť, že v poslednej spomenutej publikácii sa okrem českých exonym (domácich podôb cudzích názvov) uvádzajú aj obyvateľské mená a adjektíva odvodené od názvov štátov, čo je v podstate nad rámec činnosti názvoslovných komisií. Obdobná slovenská publikácia

ich neobsahuje, deriváty od exoným sú súčasťou lexikografických prác a kodifikačných príručiek, ktoré sa pripravujú v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, v. v. i. I. Švehlová ďalej uviedla, že štandardizované názvy sú záväzné na publikovanie v štátnych mapových dielach a v databáze úradu. Predpisy a nariadenia týkajúce sa podôb štandardizovaných názvov sa nachádzajú v publikáciách *Jazyková pravidla pro standardizaci jmen nesídelních geografických objektů z území České republiky. Pravopis, vztah k nářečním a nespisovným podobám, psaní nestandardizovaných jmen* (2015), *Jazyková pravidla pro standardizaci jmen sídelních a nesídelních geografických objektů z území mimo Českou republiku. Pravopis, psaní geografických jmen, přepis nelatinkových abeced, exonyma a jejich užívání* (2016), *Metodický pokyn k úpravě a přebírání jmen v jazycích národnostních menšin a vybraných nářečních oblastí s přihlédnutím ke specifice území Těšínského Slezska* (2018) a *Metodický a organizační pokyn k revizi místního a pomístního názvosloví. K revizi místního a pomístního názvosloví v rámci revize katastru nebo při obnově katastrálního operátu* (2018).¹

Pavel Štěpán (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha) v príspevku *Nářeční prvky v pomístních jménech a urbanonymech* oboznámil prítomných s charakterom terénnych názvov (anojkoným), predovšetkým chotárnych názvov², ktoré v Česku (na rozdiel od Slovenska) zväčša nemajú štandardizovanú podobu. V písanej podobe sa väčšinou nepoužívajú, primárne sú ich názvy známe iba v nárečových podobách a len v okruhu obyvateľov danej obce, resp. jej časti, prípadne v úzko vymedzenej komunite. V nepospisovnenej podobe ich ako súčasť kultúrneho dedičstva zachytáva *Slovník pomístních jmen v Čechách*.³ Pripomenul nárečové typy, ktoré sa pri štandardizácii nepospisovňujú, ako sú hláskoslovné dialektizmy vyskytujúce sa v už štandardizovaných a tradične používaných názvoch (*Vejprahy*, *Oudolí*, *Chlomek*), slovotvorné dialektizmy, ktoré nemajú ekvivalent v spisovnej češtine (*Hlavizna*) a tzv. slovníkové dialektizmy (*Úvar*, *Kýčera*, *Grůň*). Upozornil na niektoré dialektizmy v štandardizovaných terénnych názvoch

¹ Bližšie informácie o publikáciách možno nájsť na tejto internetovej stránke komisie: [https://www.cuzk.cz/O-resortu/Poradci-a-poradni-organy/Nazvoslovna-komise-CUZK/Nazvoslovna-komise-CUZK-\(1\)/Nazvoslovna-komise-CUZK.aspx](https://www.cuzk.cz/O-resortu/Poradci-a-poradni-organy/Nazvoslovna-komise-CUZK/Nazvoslovna-komise-CUZK-(1)/Nazvoslovna-komise-CUZK.aspx).

² Názvy hospodársky využívaných zemepisných objektov (poľí, lúk, lesov, pasienkov a pod.).

³ Od hesla BUČAVEC je dostupný len v elektronickej podobe na <https://spjc.ujc.cas.cz/>.

a na pravopisne chybné urbanonymá⁴, predovšetkým názvy ulíc. O nárečových podobách v oficiálnych, štandardizovaných toponymách podotkol, že v tomto ohľade panuje názorová nejednotnosť.

Václav Lábus (Technická univerzita v Liberci) v príspevku *Vztah oficiálních a živých jmen* sa v úvode venoval vo všeobecnosti terminologickému rozdeleniu z hľadiska socioonomastického na štandardizované (úradné, oficiálne) a neštandardizované (neúradné, neoficiálne, t. j. živé, resp. ľudové) terénne názvy, pričom nárečové prvky sa môžu nachádzať v oboch týchto skupinách. Podľa V. Lábusa živá podoba môže byť súčasne aj štandardizovaná podoba a živou podobou môže byť aj variant oficiálnej alebo inejlivej podoby, ak toponymický objekt má viac živých názvov. Jednotlivé typy názvov a ich fungovanie v komunikácii demonštroval na konkrétnych príkladoch, napr. typy variantných živých fonologických alebo morfológických podôb (*Zelené údolí/Zelený údolí*), slovtvorných (syntaktických) podôb (*Žulák/Žulový vrch*), lexikálnych podôb (*Tajch/Vesecký rybník*), syntaktických (*Česká/Česká chalupa*) či predložkových podôb (*Na Horce/Horka*). Prvé tri typy sa v českej anojkonymii neštandardizujú, lebo ide o nespisovné podoby. Poukázal aj na potrebu zisťovať používanie názvov v praxi a revidovať už štandardizované názvy. V prípade rozsiahlejšej revízie považuje za nevyhnutné kontaktovať obyvateľov prostredníctvom verejnej výzvy.

Stanislava Spinková a Zita Komárková (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Brno) poukázali na štandardizáciu toponým z pohľadu dialektológov a súčasne ako lexikografky, autorky spracovania lexiky terénnych názvov v *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*⁵ toto svoje dielo predstavili. V slovníku sa uvádzajú názvy v nárečových, ale aj v štandardizovaných podobách. Nárečové podoby českých terénnych názvov pri ich štandardizovaní je možné verifikovať v oboch spomínaných českých anojkonomastikonoch, t. j. v *Slovníku pomístních jmen v Čechách* i v *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*.⁶

⁴ Názvy toponymických objektov v mestách a obciach.

⁵ Dostupný na <https://spjms.ujc.cas.cz/>.

⁶ Pripomeňme, že slovenské podoby názvov je možné overovať v kartotéke terénnych názvov Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV aj v pripravovanom knižnom a digitálnom slovníku *Lexika slovenských terénnych názvov*, v ktorom sa na rozdiel od českých slovníkov uvádzajú názvy len v štandardizovaných podobách alebo v podobách upravených do spisovnej slovenčiny. Slovník sa tým stáva významnou pomôckou pre Názvoslovnú komisiu Úradu geodézie, kartografie a katastra

Historik Józef Szymeczek z Ostravskej univerzity sa pozrel na štandardizáciu nárečových podôb z pohľadu poľskej menšiny v Česku. Poukázal na bilingválne názvy obcí a ich používanie v praxi na tabuliach. Ukázal príklady poľských nárečových názvov a ich nevhodné úpravy do spisovnej podoby a problémy, ktoré vznikajú s počesťenými poľskými názvami. Napríklad ak sa poľský názov uvedie s českou grafikou, môže nadobudnúť iný význam, ako mal pôvodne.

Historička Jitka Močičková (Historický ústav AV ČR, Praha) v príspevku *Variabilita zemepisných jmen na starých mapách* ukázala rôzne typy máp od veľkých mapových štátnych diel po tematické mapy a regionálne mapy tvorené lokálnymi jednotlivcami, ktoré odrážajú regionálne znalosti, a lexikóny, z ktorých sa dá čerpať zemepisné názvoslovie a zisťovať jeho vývin, staršie a nárečové podoby názvov či názvy v jazykoch menších.

Z pozície kartografa a z hľadiska technickej stránky prípravy sa na názvoslovie pozrel Daniel Vrbík (Technická univerzita v Liberci). Upozornil na to, že zobrazovanie štandardizovaných a súčasne aj neoficiálnych neštandardizovaných názvov (dubliet a variantov) na mapách je z praktickej a technickej stránky problematické. Na niektorých mapách sa však uvádzali aj nárečové a iné podoby názvov a tie sa potom môžu stať dôležitým prameňom pri ich získavaní a výskume.

Štandardizáciu geografických názvov na Slovensku charakterizovala Iveta Valentová (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava). Poukázala na problémy vyplývajúce z faktu, že jednotlivé typy názvov štandardizujú rôzne názvoslovné autority. Napríklad časť obce s nárečovou podobou názvu s asibiláciou *Medvedzie* (štandardizačná autorita Ministerstvo vnútra SR) a názov katastrálneho územia tejto časti v pospisovnenej podobe *Medvedie* (štandardizačná autorita Úrad geodézie, kartografie a katastra SR). Snaha vyriešiť túto nejednotnosť názvov sa prejavila zavedením zásady, ktorá sa nazýva regulatív hierarchickej postupnosti. Podľa nej sa štandardizovaná podoba názvu východiskového geografického objektu, aj keď je

SR pri prebiehajúcej štandardizácii terénnych názvov z katastrálnych a lesníckych máp i pri kontrole a prípadnej reštandardizácii názvov z máp v mierkach 1 : 10 000 a 1 : 50 000. V kartotéke sú vyxcerptované aj niektoré názvy v nárečových podobách. Tie sa potom uvádzajú vo výkladovej časti hesla a zachovávajú sa aj v digitálnom slovníku Pri tých názvoch, ktoré boli vyxcerptované len v spisovných podobách, sa však na rozdiel od českých slovníkov ich nárečové podoby spätne nerekonštruujú.

v nárečovej podobe, musí rešpektovať i v názve spríbuzneného geografického objektu. Názov katastrálneho územia sa potom reštandardizoval do podoby názvu časti obce. I. Valentová zdôraznila, že na rozdiel napr. od českých zákonov používanie štandardizovaných geografických názvov je zo zákona záväzná aj v prostriedkoch masovej komunikácie, ale ani v slovenskej jazykovede nie sú jednotné pohľady na štandardizáciu nárečových podôb. Na Slovensku sa názvy upravujú do spisovnej podoby, najmä nárečové hláskové a gramatické prvky v názvoch a pravopisne chybné alebo nesprávne utvorené názvy, napr. *Šefranica* na *Šafranica*, *Pod kyselú vodú* na *Pod kyslou vodou*, *Sysl'ova diera* na *Syslia diera*. V záujme zachovania kultúrneho dedičstva sa však ponechávajú slovníkové nárečové, archaické alebo územne obmedzené podoby geografických názvov alebo geografické názvy dávno prevzaté z iných jazykov, napr. *Za palachom* (spisovne *trstie*, nie *palach*), *Tajch* (spisovne *rybník*), a slovotvorné nárečové a archaické podoby, napr. *Hlinište*, *Strážište*, *Bučník*, *Bučie*.⁷ V súčasnosti sa čoraz viac prejavuje tendencia štandardizovať niektoré nárečové podoby v slovenských terénnych, najmä chotárných názvoch, čo sa odzrkadlilo aj v určitých zmenách zásad štandardizácie. Napríklad sa pripustila štandardizácia aj predložkových typov názvov (komunikačných variantov) s dynamickým významom, ktoré vyjadrujú smerovanie (*Za potok*, *Pri križ*), pričom v minulosti sa tieto názvy štandardizovali len v základnej podobe so statickým významom (*Za potokom*, *Pri križi*).

Peter Jordan (Rakúska akadémia vied, Viedeň) v príspevku *Dialectal name forms in official names – A view from Austria* načrtnol problematiku štandardizácie nárečových podôb názvov v Rakúsku. Zdôraznil význam štandardizácie nielen pre lokálne, miestne komunity, ale aj pre národ i medzinárodnú komunitu z hľadiska priesračnej komunikácie a zachovania názvov ako kultúrneho dedičstva. Za jeden z cieľov štandardizácie pokladá aj zachovanie a ochranu tradičných názvov. V Rakúsku sa však uprednostňuje štandardizácia geografických názvov v spisovnej podobe na základe nasledujúcich argumentov: Dialekty sa primárne používajú v hovorenom jazyku, nie v písanej podobe. Dokonca aj tí, ktorí hovoria nárečím, by považova-

⁷ Tieto zásady sa uviedli v Smernici na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1. Dostupné na https://www.skgeodesy.sk/files/sk/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovvia/dokumenty-k-cinnosti/smernica_s_dodatkom.pdf.

li za zvláštne, ba až satirické, keby v oficiálnych, úradných dokumentoch boli názvy písané v nárečových podobách. Spisovný jazyk je bežný a názvy v spisovnej podobe sú lepšie zrozumiteľné v celej krajine, nielen v určitých jej častiach. Aj samotní používatelia nárečí v Rakúsku uprednostňujú názvy v spisovnej podobe, pretože nárečové podoby majú skôr dôverný, súkromný charakter a verejná sféra si vyžaduje spisovný jazyk. Ľudia nemajú prax v nárečovom písaní a tí, ktorí sú z iných častí Rakúska, by nevedeli nárečové názvy správne vysloviť.

P. Mácha na záver stretnutia zovšeobecnil výsledky prednesených príspevkov. Vyzdvihol napríklad potrebu zásad na štandardizáciu nárečových podôb a uplatňovania jedného z cieľov štandardizácie, ktorým je ochrana lokálnych názvov, t. j. aj ich nárečových podôb. Z prednesených príspevkov i z diskusie vyplynulo niekoľko postulátov, resp. odporúčení na zlepšenie situácie v štandardizovaní geografických názvov, ako napríklad potreba viac komunikovať s používateľmi geografických názvov, vo väčšej miere sa zaoberať problematikou transkripcie názvov, zlepšiť koordináciu medzi názvoslovnými autoritami, ktoré štandardizujú jednotlivé druhy názvov, a zvýšiť personálnu zodpovednosť, resp. zodpovednosť názvoslovných autorít za pravopis názvov. Táto posledná požiadavka smeruje skôr na lokálne názvoslovné komisie na mestských a obecných úradoch, ktoré štandardizujú názvy ulíc, a to nezriedka s pravopisnými chybami. Jedným z odporúčaní bolo aj to, že názvy by sa mali zachovať v takých podobách, ktoré by boli relevantné predovšetkým pre ich používateľov.

Iveta Valentová
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Odišla Marie Majtánová

Prvý májový týždeň mnohých z nás zarmútila smutná správa. 30. apríla 2024 nás navždy opustila bývalá kolegyňa, dlhoročná vedecká pracovníčka oddelenia dejín slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV PhDr. Marie Majtánová, CSc.

Marie Majtánová, rodená Korandová, sa narodila 4. februára 1936 v Plzni, kde absolvovala aj prvý ročník na pedagogickej fakulte. Od druhého ročníka pokračovala v štúdiu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, odbor český jazyk – ruský jazyk so špecializáciou na dialektológiu (1955 – 1959). V roku 1960 nastúpila ako odborná asistentka do dialektologického oddelenia Ústavu pro jazyk český ČSAV v Prahe, kde pracovala do roku 1963. Po uzatvorení manželstva s Dr. Milanom Majtánom viedla jej životná cesta na Slovensko do Bratislavy, kde začala pracovať v oddelení dejín slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a tomuto oddeleniu zostala verná až do odchodu do dôchodku 9. februára 1992. V roku 1969 po obhajobe rigorózneho práce *Z českých lidových názvů hub* získala na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe titul PhDr. Kandidátsku dizertačnú prácu *Ze západoslovanských lexikálnych vzťahů (Lidové názvy hub)* obhájila v Bratislave v roku 1971. Ani po odchode na zaslúžený odpočinok jej životná energia nedovolila zložiť nečinne ruky do lona a v rokoch 1992 – 2002 prednášala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave český jazyk a neskôr aj úspešne využila svoje umelecké nadanie na písanie prozaických diel.

V počiatkoch vedeckého výskumu bol v centre jej pozornosti hlavne vývin staršej českej a neskôr aj slovenskej botanickej terminológie v porovnaní s inými slovanskými jazykmi, čoho výsledkom bolo množstvo štúdií a článkov, ako napr. *K lidovému houbařskému názvosloví* (1958), *O přejatých slověch v českém lidovém houbařském názvosloví* (1958), *O českých nářečních názvech brambor* (1962), *O slovenských ľudových názvoch húb* (1968), *Názvy liečivých rastlín v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760* (1964), *Česká a slovenská lidová jména hub s věternatě členitou plodnicí* (1975), *Slovenská botanická terminológia v tzv. Gemerskom receptári* (1977), *Botanické názvy v Slovári Antona Bernoláka* (1992), *Botanické názvy Fándlyho Zelinkára* (1993), hlavne v časopisoch *Kultúra*

slova, Slavica Slovaca, ale i v ďalších odborných i popularizačných publikáciách.

V čase príchodu M. Majtánovej do Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v roku 1961 sa začala systematickejšie utvárať koncepcia historického slovníka slovenského jazyka. Stala sa členkou autorského kolektívu a spoluautorkou hesiel v ukázkovom zväzku s názvom *Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia*, ktorý vyšiel v roku 1973. Keď sa po roku 1979 prijala upravená koncepcia slovníka, nazvaného *Historický slovník slovenského jazyka*, stala sa tvorba a neskôr aj redigovanie hesiel jej hlavnou pracovnou náplňou. V prvých štyroch zväzkoch redigovala aj všetky botanické heslá.

Pri príprave Historického slovníka slovenského jazyka sa jeho autorom dostalo do rúk množstvo cenných historických rukopisných, tlačou nezverejnených pamiatok dokumentujúcich vývin slovenského jazyka v období 12. – 18. storočia, rozhodli sa preto ich postupne sprístupniť širšej vedeckej, ale aj laickej verejnosti. Spolu s manželom M. Majtánom sa M. Majtánová podieľala na vydaní vedecko-popularizačného diela *Krupinské prísne právo* (1979), v ktorom sú uvedené aj známe procesy s čarodejnicami. S M. Majtánom a ďalším kolegom J. Nižnanským zostavili a textovo upravili Fándlyho prácu *Pilní domajší a poľní hospodár. II.* (1990), ktorá sa však pre komplikácie s vydavateľstvom dostala do rúk čitateľov až v roku 2021. K tomuto dielu vypracovala M. Majtánová slovníček a botanické názvoslovie. Do prvej časti edície *Pramene k dejinám slovenčiny*, ktorá vyšla v roku 1992, pripravila rukopisy z administratívno-právnych písomností, zo súdnych spisov, ale hlavne z odborno-náučnej spisby. V roku 1995 edične zostavila prvú popularizačnú zdravovedu z roku 1760 *Trifolium sanitatis medicum aneb O zdraví zprava lekarska* od oravského župného lekárniko G. Heilla, ku ktorej spracovala aj doslov, poznámky a vysvetlivky. Vo svojich štúdiách sa venovala aj ďalším témam z oblasti slovenčiny staršieho historického obdobia, napr. *O používaní slovenčiny v písomnostiach zo 17. a 18. storočia* (1968), *Slovo kázeň v slovnej zásobe staršej slovenčiny* (1973), *Postavenie duálu a používanie duálových tvarov v slovenčine predpisovného obdobia* (1974), a je aj spoluautorka štúdie *Názvy mier a váh v slovenských lekárskech rukopisoch zo 17. a 18. storočia* (1965).

Do širokého spektra záujmov M. Majtánovej spadá aj onomastický výskum, ktorému sa systematicky venovala. V štúdiách *K problematike inventára a frekvencie krstných mien na Slovensku v 18. storočí* (1968), *Krstní jména krupinských měšťanů z r. 1786* (1964), *Z problematiky živých podob krstných mien v 17. storočí* (1973), *Charakteristika súčasných ruských rodných mien* (1977) sústredila svoju pozornosť na rodné mená. Živými menami najmä na Chodsku sa zaoberala v článkoch *Názvy po chalupě v Tlumačově na Chodsku* (1970), *K problematice současného živého pojmenování na dolním Chodsku* (1972), *Živé jména osob na dolním Chodsku* (1983) a *Přezdívký horalů pod Poľanou* (1976). Literárnej onomastike sa venovala rozborom vlastných mien z rozprávok a povestí Boženy Němcovej *Vlastní jména osob v Národních báchorkách a pověstech Boženy Němcové* (1971), *Jména postav ve slovenských pohádkách Boženy Němcové* (1972), v chodských rozprávkach *Specifikum vlastních jmen v chodských pohádkách J. F. Hrušky* (1975) a v povestiach Márie Ďuričkovej *Ludová etymológia v slovenských povestiach* (1980). Otázkou pomenúvania žien na Slovensku sa spoločne s M. Majtánom zaoberali v štúdiu *K problematice pojmenování žen na Slovensku v 17. století* (1966). Na základe archívnych výskumov v Krupine vznikla aj štúdia z oblasti toponymie *Z názvov hraničných objektů katastru mesta Krupiny v roku 1692* (1968).

Za svoju mimoriadne kvalitnú a úspešnú vedeckú a popularizačnú prácu získala M. Majtánová v roku 1986 titul zaslúžilá vedecká pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Spolu s autorským kolektívom bola ocenená prémieu Literárneho fondu za dielo *Historický slovník slovenského jazyka 4* (1996) a za celé dielo *Cenou poroty za slovník vydaný ve Slovenské republice* (2010), ktorú mu v rámci súťaže *Slovník roku* udelila *Jednota tlumočnicků a překladatelů* (Praha).

Svoje umelecké nadanie v spojení s rozsiahlymi vedomosťami z českej a slovenskej histórie, dialektológie a onomastiky naplno rozvinula po odchode do dôchodku pri písaní prózy pre deti aj dospelých. O návratoch do rodiska (Tymákov pri Plzni), ale aj do rodného kraja matky a starých rodičov (Chodsko) svedčí napríklad menšia etnografická monografia *Stráž – nejmenší privilegovaná ves domažlických Chodů* (2001), ale aj knižka určená deťom *Pročpohádky. Lidové legendy z Chodska* (2003). V roku 2004 vydala aj zbierku západočeských povestí *Chodské pověsti a legendy* a zbier-

ku povestí a príbehov z kopaničiarskeho kraja z okolia Myjavy *Hrajnohovo poklad*. V knihách určených deťom ich pútavou formou zoznamovala s prírodou *V kráľovstve rastlín* (1987), *Keď pôjdeš s košíkom* (1987), *Svetom živočíchov* (1993). V diele *Zahrada pod kulatou věží* (1999) a v románe z obdobia národného obrodovania *Plzeňské předjaří* (2001) sa venovala aj historickým udalostiam z 19. storočia. Po dovŕšení 70. roku života pokračovala v publikovaní pod rodným priezviskom Korandová románmi *Volba profesora Klostermana* (2007), *Všerubský doktor se vrací* (2009), *Evropan z Domažlic* (2010), *Pověsti a legendy západních Čech* (2011), *Sága rodiny Škodů a Piruety na ostří nože* (2016). Ocenení sa dočkala nielen jej vedecká a popularizačná práca, ale aj literárna tvorba. Za román *Plzeňské předjaří* dostala v roku 2001 najvyššiu západočeskú literárnu cenu Bohumila Polana. Na Slovensku dostala v rokoch 1998 – 2004 sedem prvých cien za prózu, z ktorých hádam najvzácnejšia bola v roku 2002 Cena Andreja Chudobu. V roku 2012 dostala ocenenie Významná česká žena ve světě od Medzinárodného koordinačného výboru zahraničných Čechov a za významný prínos vo výskume dejín mesta Krupina jej udelili Cenu mesta Krupiny.

PhDr. Marie Majtánová, CSc., bola nielen erudovaná jazykovedkyňa s hlbokými znalosťami dejín českého a slovenského jazyka, dialektológie a onomastiky, ktoré prezentovala v mnohých vedeckých prácach a štúdiách, ale bola aj rovnako úspešnou autorkou literárnych diel pre deti i dospelých a prekladateľkou z poľštiny a lužickej srbčiny. V pamäti mnohých spolupracovníkov zostane navždy ako láskavá, milá kolegyňa, ochotná vždy pomôcť a poradiť.

Češť jej pamiatke!

Tatiana Laliková
Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, v. v. i.

SPYTOVALI STE SA

O slovese *vystúpať*. – „Pri redigovaní turistických sprievodcov sa mi v texte opakovane objavuje sloveso *vystúpať*, napr. *O chvíľku vystúpame do nadmorskej výšky 4 800 m, čo môže spôsobiť, že sa vám bude ťažšie dýchať.* V slovníkoch som sloveso *vystúpať* nenašla.“

Konštatovanie redaktorky spresníme poznámkou, že sloveso *vystúpať* zachytáva Ortograficko-gramatický slovník, ktorý však vzhľadom na svoje zameranie nepodáva výklad jeho významu. Pritom výskyt slovesa *vystúpať* v jazykovej praxi – bezmála 5 000 dokladov v Slovenskom národnom korpusu – nie je zanedbateľný. Používa sa nielen v oblasti turistiky, ale aj v beletrii, publicistike či blogoch. Svedčia o tom tieto vety: *Všetko sme zvládli a dorazili sme na asfaltku, po ktorej sme vystúpali do horského sedla Šturec.* – *Franz vystúpil po krátkom schodisku a zabúchal na dvere.* – *Na stožiar v paralympijskej dedine vystúpala slovenská vlajka.* – *V roku 2014 akcie spoločnosti vystúpali až na 110 USD.* – *Hudba je rebrík, po ktorom môže duša vystúpať do nebeských výšin...* – *Teplota cestou do stredozemia rapídne vystúpala až na 51 °C na slnku.*

Môžeme si všimnúť, že sloveso *vystúpať* sa v citovaných vetách používa v dvoch významoch: 1. chôdzou alebo iným pohybom sa dostať hore, do polohy vyššie: *vystúpali sme do horského sedla Šturec, na stožiar vystúpala slovenská vlajka*, 2. dosiahnuť istú výšku, hodnotu, intenzitu: *akcie spoločnosti vystúpali až na 110 USD, teplota vystúpala až na 51 °C*. Sloveso *vystúpať* vzniklo ako dokonavý náprotivok k slovesu *stúpať* vo význame „kráčať, pohybovať sa stúpavým terénom vyššie, smerom hore“ a „zväčšovať množstvo, intenzitu, zvyšovať sa“.

V jazykovej praxi sú frekventované aj ďalšie tvary slovesa *vystúpať* – slovesné podstatné meno *vystúpanie* a prídavné, resp. adjektivizované prídavné *vystúpaný*: *Z Rožňavy sa peletón vydá smerom na Dobšínú a po vystúpaní na dobšinský kopec sa cez Mlynky dostanú k ďalšiemu stúpaniu...* – *Hodnotí sa plynulosť stúpania po štarte a kolmosť vystúpania šarkana nad hlavu súťažiacoho.* – *Po skončení čerpania minerálnej vody sa vyhodnocujú poklesy*

hladín vo vrtoch a čas opätovného vystúpania hladín na pôvodnú úroveň. // Náklad aj vystúpané metre cítiť v nohách. – Protipovodňová bariéra dokáže chrániť až do výšky 3 až 5 metrov vystúpanej vody.

Sloveso *vystúpať* je pravidelne utvorené slovo s rozšíreným používaním, ktoré sa určite dočká spracovania v súčasnom výkladovom slovníku.

*Silvia Duchková
Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, v. v. i.*

Z WEBOVEJ PORADNE

O kol'kej? – Na čas (vo význame *Kedy sa stretneme?*) sa správne pýtame *o kol'kej* alebo *o ktorej?*

Na poradie sa pýtame číslovkovým opytovacím zámenom *kol'ký*, napr. *Kol'kého je dnes?* Odpovedáme radovou číslovkou, napr. *jedenásteho*. Takisto *O kol'kej sa stretneme?* Odpovedáme radovou číslovkou, napr. *o druhej, o tretej, o trinástej*, resp. *o jednej* (podstatným menom *jedna* sa hovorovo pomenúva prvá hodina po poľnoci alebo po poludní).

Názov farebného odtieňa. – Môžeme zapísať do katalógu farbu s názvom *kalaharská zlatá*? Prídavné meno *kalaharský* sa neuvádza v slovníkoch slovenského jazyka.

Prídavné meno *kalaharský* je správne utvorené a v slovenčine sa používa napríklad v dvojslovnom geografickom názve *Kalaharská panva*. Našli sme aj spojenia *kalaharská hl'uzovka, kalaharské surikaty, kalaharské piesky*. Dvojslovné pomenovanie farby *kalaharská zlatá* zodpovedá spisovnej slovenčine.

O slovesách *kamerovať, kampaňovať*. – Možno slovesá *kamerovať* a *kampaňovať* považovať za spisovné?

Sloveso *kamerovať* zachytáva Slovník súčasného slovenského jazyka (H – L, 2011) ako hovorové slovo vo význame „robiť filmový alebo digitálny záznam kamerou, snímacím prístrojom, nakrúcať“, napr. *kamerovať svadbu, kamerovať stužkovú; návod, ako kamerovať*. V štylisticky neutrálnych prejavoch je namieste používať slovesá *nakrúcať, snímať (kamerou)*.

Sloveso *kampaňovať* slovníky nezachytávajú. V jazykovej praxi sa síce vyskytuje (napr. *Ostatní prezidentskí kandidáti kampaňovali po Slovensku. – Pred summitom v Nice sa kampaňovalo na tému kvóty. – S podobným programom som za túto stranu už viackrát kampaňovala.*), ale jeho význam nie je vždy celkom jasný. Výraz *kampaňovať* má slangový charakter. V spisovných prejavoch je primerané používať podľa konkrétneho významu výrazy *viest kampaň, robiť kampaň, financovať kampaň*.

PRIPOMÍNAME SI

3. máj 2024

90. výročie narodenia významného slovenského jazykovedca **PhDr. Milana Majtána, DrSc.** Po štúdiu slovenského jazyka na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave v r. 1957 učil na gymnáziu v Petržalke, od r. 1961 bol pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. V r. 1984 sa stal vedúcim oddelenia dejín slovenského jazyka. Venoval sa onomastike, dejinám slovenského jazyka a dialektológii, pracoval vo viacerých názvoslovných komisiách. Bol spoluautorom a vedeckým redaktorom 7-zväzkového Historického slovníka slovenského jazyka (1991 – 2008). Zomrel 30. 6. 2018 v Bratislave. (Viac na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2014/3/ks2014-3.pdf>.)

23. máj 2024

Životné jubileum **prof. Petra Ďurča, CSc.**, jazykovedca a vysokoškolského pedagóga. V rokoch 1973 – 1977 študoval ruský a nemecký jazyk na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Pôsobil na viacerých univerzitných pracoviskách (Univerzita Komenského v Bratislave, Univerzita Tomáša Baťu v Zlíne, Akadémia Policajného zboru v Bratislave), v súčasnosti je profesorom na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty UCM v Trnave. Zaoberá sa najmä lexikológiou, odborným prekladom a terminológiou, lexicografiou, korpusovou lingvistikou a onomastikou. Je autorom a spoluautorom desiatok monografických a lexikografických diel.

30. máj 2024

70. výročie narodenia **PhDr. Kataríny Hegerovej**, slovenskej jazykovedkyne. Po ukončení štúdia slovenského a ruského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v r. 1977 učila na strednom odbornom učilišti a v r. 1980 nastúpila do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Venovala sa odbornej terminológii a jazykovej kultúre. Po celý čas svojho pôsobenia v ústave pracovala v jazykovej poradni, kde čerpala námety na množstvo príspevkov, ktoré publikovala v časopise Kultúra slova či v pravidelných rubrikách viacerých denníkov. Zomrela 25. 11. 2000 v Bratislave.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300